

Isak, Markus og naturen

- En økokritisk studie av Knut Hamsuns *Markens grøde* (1917) og Gabriel Scotts *Kilden* (1918)

FRANZ ROSE BENGTON

VEILEDER

Reinhard Hennig

Universitetet i Agder, 2019

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Sammendrag

I denne oppgaven har jeg undersøkt forholdet mellom mennesker og natur i Knut Hamsuns *Markens grøde* (1917) og i Gabriels Scotts *Kilden* (1918). Oppgaven kan plasseres innenfor det litterære forskningsfeltet *Økokritikk*. Intensjonen med arbeidet mitt har vært å belyse økokritiske perspektiver i to norske romanklassikere. Til grunn for dette ligger nyere økokritisk og miljøetisk teori, samt tidligere forskning innenfor feltet. Oppgaven er ellers vinklet mot holdninger og verdier som uttrykkes i litteraturen. Den metodiske tilnæringsmåten som er brukt i analysene, består av nærlesing, tolkning og sammenlikning. Som utgangspunkt for analysen av *Markens grøde*, lå en interesse for tidligere økokritiske lesninger av romanen. Disse arbeidene har blitt stående med nokså motstridende konklusjoner. Dermed trer min oppgave inn som nok et bidrag til denne diskursen. Analysen av *Kilden*, anser jeg derimot som en ny impuls blant norske økokritiske studier. Og i resultatene i oppgaven som helhet, foreslår jeg at *Kilden* bærer viktige perspektiver på forholdet mellom mennesker og natur, mens *Markens Grøde* blir stående med en svakere økokritisk relevans, enn hva som er kommet frem i tidligere lesninger av verket.

Summary

This masters thesis is a study of the relationship between man and nature in Knut Hamsun's *Growth of the soil* (1917) and Gabriels Scott's *Markus – the fisherman* (1918). The thesis can be placed within the research field of *Ecocriticism*. My intentions have been to illuminate ecocritical perspectives in norwegian novels. This is based on recent ecocritical research and environmental ethics. My work is generally focused on the values that are expressed through the literature. The methodical approach consists of analysis, interpretation and comparison of the two novels. The idea of analyzing *Growth of the Soil* was formed on previous ecocritical readings of the novel. These previous studies have resulted in various conclusions. My study will be an addition to this discourse. My work on *Markus – the Fisherman* will on the other hand be a new impulse among Norwegian ecocritical studies. In the final results of this study I suggest that *Markus – the Fisherman* holds more significant ecocritical relevans, than *Growth of the soil*.

Innhold

Sammendrag	1
Summary	1
Innledning.....	3
Bakgrunn for oppgaven	3
Oppgavens struktur.....	4
Oppgavens mål	4
Del I - Teori.....	5
Økokritikken - et uklart teorilandskap?	5
Økologi	6
Miljøetiske posisjoner.....	6
Dypøkologi	10
Natur og religion.....	11
Tidligere forskning	12
Kilden	13
Markens grøde	15
Økokritisk metode	20
Del II – økokritisk analyse av <i>Markens grøde</i> og <i>Kilden</i>	22
Markens grøde.....	22
Sivilisasjon.....	22
Natur	30
Det gode liv	38
Kilden.....	43
Sivilisasjon.....	44
Natur	51
Det gode liv	59
Sammenlikning.....	65
Avslutning og konklusjon	72
Etterord.....	74
Litteraturliste	75

Innledning

Bakgrunn for oppgaven

Parallelt med en økende bevissthet rundt menneskeskapte klimaforandringer, har interessen for økokritiske litteraturstudier akselerert i academia. Økokritikk er et forskningsfelt som i løpet av de siste tiårene har fått en stabil plass i det litteraturteoretiske landskapet. Innenfor teoriretningen studeres forholdet mellom det menneskelige og det ikke-menneskelige i litteraturen. Men gjennom de siste tretti års utvikling av feltet har dets grenser blitt mer flytende enn rigide. Økokritiske litteraturstudier fremtrer ikke som én definert litterær teori, men som et paraplybegrep for en rekke ulike måter å studere litteratur og økologi på.

I lys av økokritikken - denne tidsaktuelle, men til dels uklare innfallsvinkelen på litteratur – har det blitt forsket på samtidslitteratur med tydelige økologiske budskaper. Romaner som *Bienes historie* og *Mengele Zoo* ser ut til å ha blitt mottatt like godt av økokritikere som av leserne. Men i 2018 ble det også presentert nye lesninger av eldre, klassiske verker. Knut Hamsuns *Markens grøde* har virkelig blitt satt under den økokritiske lupen. Henning Wærp gav ut boken *Hele livet en vandrer i naturen – økokritiske lesninger i Knut Hamsuns forfatterskap*, og Reinhard Hennig publiserte artikkelen «Knowing the right thing, but not doing it – Knut Hamsun's *Markens grøde* in the anthropocene». De to bidragene presenterer vidt forskjellige tolkninger av *Markens grøde*. Og kanskje også to forskjellige forståelser av økokritikken? For hva skjer egentlig når eldre verker blir lest og tolket på bakgrunn av et helt moderne teoretisk rammeverk?

I denne oppgaven vil jeg gjøre en ny økokritisk lesning av *Markens grøde*. Ved å nærlese et verk som er gjort til objekt for økokritikken tidligere, håper jeg å få til en mer nyansert lesning av verket. Det vil si, at jeg kommer til å ta tidligere lesninger i betraktning i min analyse, selv om min studie først og fremst er et selvstendig arbeid. Og med erfaringen av å ha studert *Markens grøde*, vil jeg gjøre en økokritisk lesning av Gabriel Scotts roman *Kilden*. Hvordan vil de samme teoriene og forskningsspørsmålene virke på *Kilden*?

Kilden og *Markens grøde* er begge klassikere i norsk litteraturhistorie. De ble til i en tid lenge før vi mennesker forstod omfanget på ødeleggelsene vi er i stand til å påføre naturen og kloden. De to romanene representerer likevel holdninger som går imot troen på teknologisk

utvikling som fremskritt. I denne oppgaven vil fokuset ligge på nettopp de holdninger, verdier og livsanskuelser som finnes i de to verkene. Jeg vil derfor undersøke følgende: Hvordan skildres forholdet mellom mennesker og natur? Har naturen egenverdi? Hvordan bør mennesker handle? Hvilken forståelse av økologi finnes i tekstene? Et overordnet forskningsspørsmål vil være:

Hvilke holdninger og verdier overfor den ikke-menneskelige naturen blir uttrykket i *Markens Grøde* og *Kilden*?

Oppgavens struktur

I det innledende kapittelet gjør jeg rede for oppgavens utgangspunkt, som er en interesse for hvordan økokritikk som en moderne retning innenfor litteraturteorien kan bidra til å øke vår forståelseshorisont rundt litterære klassikere. I første del av oppgaven presenterer jeg også en innfallsvinkel og begrunner denne. Dernest jeg vil gjøre rede for noen sentrale deler av økokritisk teori, samt gå dypere inn i noen teoriretninger som vil være aktuelle for denne oppgaven. Deretter vil jeg se på tidligere forskning som er gjort på *Markens grøde* og *Kilden*, etterfølgende av et kapittel om metoden jeg vil bruke i analysene mine. I oppgavens andre del vil jeg ha et kapittel med en økokritisk lesning av *Markens grøde*, og et kapittel med en økokritisk lesning av *Kilden*, disse vil bestå av tre underkapitler til hver analyse. Til slutt vil jeg ha et siste kapittel hvor jeg setter resultatene til de to analysene opp mot hverandre i en sammenlikning.

Oppgavens mål

Oppgavens mål er å få nye og tidsaktuelle perspektiver på norske litterære klassikere. Økokritikken er et vidt forskningsfelt med et spekter av ulike innfallsvinkler til litteraturen. En viktig del av oppgaven blir derfor å legge frem en avgrenset og klar teoretisk fremgangsmåte for arbeidet mitt. Med utgangspunkt i de teoretiske rammene jeg setter, søker jeg å lese *Markens grøde* på en måte som både tar i betraktning tidligere lesninger og bidrar til nye perspektiver på verket. Siste del av oppgaven hviler på en hypotese om at Gabriel Scotts *Kilden* presenterer visse perspektiver og holdninger som er svært relevante for en økokritisk

studie. Jeg vil ta for meg noen studier av *Kilden* som formidler ideer og betraktninger med klar økokritisk relevans, disse har dog et fokus som ikke hovedsakelig er konsentrert rundt økologi og miljøetikk. Jeg håper dermed å kunne komme med noen helt nye perspektiver på dette verket. Og selv om jeg vil bruke denne tidligere forskningen i mitt arbeid, ønsker jeg å holde begge analyse mine selvstendige og uavhengige fra tidligere lesninger, så langt det lar seg gjøre.

Del I - Teori

Økokritikken - et uklart teorilandskap?

Økokritikk er et ungt og stadig voksende forskningsfelt. Teoriretningen er kontekstorientert og sammenlignes gjerne med feministiske, marxistiske og postkoloniale teorier. Mens disse andre feltene har et nokså tydelig program, kan økokritikken fremtre som et vidt teorifelt med en bred variasjon av fokusområder. Definisjoner av økokritikk på et overordnet plan viser seg imidlertid å være nokså samstemte. Økokritikk handler i all hovedsak om forholdet mellom det menneskelige og det ikke-menneskelige i litteratur, hvilket Greg Garrard fastslår i sin bok *Ecocriticism*: «Indeed the widest definition of the subject of ecocriticism is the study of the relationship of the human and the non-human[...]»¹ Det vil altså være viktig for økokritikere å se på hvordan den ikke-menneskelige naturen blir presentert, og hvilke holdninger overfor naturen som blir formidlet i litterære verker.

Som nevnt ovenfor er økokritikken orientert mot litteraturens kontekst og blir ofte sammenlignet med andre kontekstorienterte teorier. Mens feministiske litteraturstudier ser på litteraturen med et kjønnsperspektiv, og marxistiske litteraturstudier ser på samfunnsmessige maktstrukturer i litteraturen, vil økokritikere beskjeftige seg med forholdet mellom menneskelig kultur og naturen. Dette viser seg i Glotfelty's definisjon fra *The ecocriticism reader* (1996):

Just as feminist criticism examines language and literature from a gender-conscious perspective, and marxist criticism brings an awareness of modes of production and economic class to its reading of texts, ecocriticism takes earth-centered approach to literary studies.²

¹ Garrard 2012: 5

² Glotfelty 1996: 18

Økologi

I *Ecocriticism* hevder Garrard at økokritikken er unik blant moderne litterære teorier på grunn av dens nære forhold til økologi.³ Økologi er her forstått som den naturvitenskapelige læren om forholdet mellom organismer og miljøet. Han mener at det er essensielt for økokritikere å anerkjenne at miljøtrusler finnes og at det er viktig å debattere deres omfang og mulige løsninger. Han trekker også inn John Passmores skille mellom «problems in ecology» og «ecologic problems». Her blir «problems in ecology» forstått som naturvitenskapelige problemstillinger som løses ved testing av hypoteser i naturvitenskapelige eksperimenter. Mens «ecologic problems» er uønskede trekk i verden, som springer ut fra menneskers behandling av naturen. Han argumenterer altså for at kulturelle analyser har innflytelse på hvordan vi ser på økologiske problemer, og at dette ikke er problemer som kun hører til naturvitenskapen. For når forskere beskriver noe som et økologisk problem, så er dette en normativ påstand om hvordan vi ønsker at ting skal være. Økologien vil dermed ikke lenger være deskriptiv og nøytral. Garrard bruker blant annet fenomenet «forurensing» som eksempel:

Likewise 'pollution' is a ecological problem because it does not name a substance or class of substances, but rather represent an implicit normative claim that too much of something is present in the environment, usually in the wrong place.⁴

Poenget til Garrard er at økokritikken ikke nødvendigvis søker å løse problemer i økologien, men kan bidra i diskurser om økologiske problemer. «Thus ecocriticism cannot contribute much to debates about problems in ecology, but it can help to define, explore and even resolve ecological problems in this wider sense.»⁵

Miljøetiske posisjoner

Ved å knytte sammen økokritikk med økologiske problemer blir økokritikken ofte forbundet med miljøorienterte bevegelser. For likesom feministiske og marxistiske litteraturteorier, kan vi si at økokritikken har underliggende politiske eller filosofiske hensikter. Garrard kaller dette for en «grønn» moralsk og politisk agenda.⁶ En kunne kanskje tenke seg denne agendaen

³ Garrard 2012: 5

⁴ Garrard 2012: 6

⁵ Garrard 2012: 6

⁶ Garrard 2012: 3

som *environmentalism*, som på norsk kan oversettes til *miljøbevegelsen* eller *miljøvern*. Men innenfor økokritikken og økologisk etikk vurderes miljøbevegelsen ofte som et perspektiv som har utviklet seg til å bli en form for «grunn» økologi. En grunn økologi i den forstand at dens tilhengere er opptatt av miljøproblemer, men ofte ser menneskers velstand og vekst som et prioritert mål. Garrard beskriver *environmentlists* som:

The very broad range of people who are concerned about environmental issues such as global warming and pollution, but who wish to maintain or improve their standard of living as conventionally defined, and who would not welcome radical social change[...]⁷

Garrard synes å mene at tilhengere av miljøbevegelsen ikke ser miljøproblemene hovedsakelig som trusler mot naturen, men som trusler mot menneskelige interesser. Miljøetikeren Patrick Curry påpeker i sin bok *Ecological Ethics* at med menneskelige interesser som fokusområde har miljøbevegelsen gått imot sin opprinnelige hensikt:

The fact that this is taking place in the name of 'environmentalism' means, I believe, that the term has now been successfully colonized by the anthropocentrism it was originally meant to counter, and can be abandoned by anyone who still holds to that ideal.⁸

Som vi ser ovenfor blir miljøbevegelsen beskrevet som en «grunn» økologisk retning, både av Garrard og av Curry. Garrard beskriver «environmentalists» som personer som er opptatt av problemer i økologien, men som ikke er villige til å endre livstil for å møte miljøutfordringene. Og som Curry også påpeker, har miljøbevegelsen en tendens til å rette seg mot menneskelige interesser i diskursen om en økologisk krise. Begge problematiserer således miljøbevegelsen for at den viser for mye hensyn til menneskers utvikling og behov. Miljøbevegelsen er altså, ifølge Garrard og Curry, preget av *antroposentrisme*, et verdensbilde hvor mennesket og menneskelige interesser står i sentrum. Det er ikke slik at dette er en indiskutabel påstand. Miljøbevegelsen fremtrer ikke som én samlet bevegelse, men som mange ulike initiativer, tiltak og livsstiler som jobber aktivt for å begrense menneskers utnyttning av naturen. Og det vil alltid finnes eksempler på at miljøbevegelsen ikke utekukkende setter menneskers behov i forrang. Men det er likevel nyttig å merke seg hvordan flere økokritikere og miljøetikere søker et dypere perspektiv på økologi i diskursen

⁷ Garrard 2012: 21

⁸ Curry 2011: 68

om miljøproblemer. Og det de søker står i kontrast til antroposentrisme, nemlig *økosentrisme*, en posisjon som tillegger naturen verdi i kraft av å være til.

Antroposentrisme, biosentrisme og økosentrisme er ulike miljøetiske grunnsyn som sjeldent blir utelatt i økokritiske verker. De tre posisjonene kan skilles ved at de representerer ulike verdsett. Her får vi bruk for begrepsparet *intrinsisk* verdi og *instrumentell* verdi. Intrinsisk verdi er den egenverdien noe eller noen har ved å være til. Vi kan si at en enhet har intrinsisk verdi dersom den ikke får sin verdi gjennom relasjon til en annen verdibærende enhet.⁹ Instrumentell verdi derimot, betegner at en enhet får verdi ved å være et middel for en annen verdibærende enhet.¹⁰

I et antroposentrisk syn på verden er det gjerne kun mennesker og menneskelige interesser som har intrinsisk verdi. Det vil si at all verdi til syvende og sist er basert på menneskets verdi. Eksempelvis vil et tre i skogen ha verdi, ved at det er en ressurs for mennesker og kan brukes til mange formål. Antroposentrismen blir ofte beskrevet som noe negativt i diskurser om miljøproblemer, og miljøetikere prøver stadig å erstatte en slik menneskesentrert forståelse av verden. Man kommer imidlertid ikke utenom holdbare argumenter for at antroposentrismen er en uunnværlig miljøetisk posisjon. Slike argumenter vil koke ned til at antroposentrismen må være den eneste mulige etiske posisjonen for mennesker, nettopp fordi man som menneske nødvendigvis vil se verden ut fra et menneskesentrert perspektiv.¹¹ Vi kan gå med på at all verdi, for mennesker, er generert av menneskelig persepsjon og kognisjon. Men som Curry innvender; det at verdi er generert av mennesker, betyr ikke at det kun er menneskelige interesser som bør tas hensyn til i en etisk betraktning.

Ved å utvide grensen for hva som kan bære intrinsisk verdi, nærmer vi oss neste miljøetiske posisjon, biosentrisme. I biosentrisk etikk finner vi ikke en tydelig definert grense for hva som kan bære intrinsisk verdi, slik som i antroposentrismen. Det vil altså være ulike meninger om hva som er verdibærende enheter. Vi kan starte med dyrevelferd, også kalt «zoocentrism». I 1975 foreslo Peter Singer i sin bok *Animal Liberation* (1975), at grunnlaget for hva som skal tas hensyn til i en etisk betraktning bør bero på om et levende vesen kan føle lidelse, ikke bare om det kan reflektere eller tenke rasjonelt. Singer bruker også begrepet «speciesism» om en etikk som favoriserer mennesker overfor andre dyr. Speciesism går ut på at individer blir

⁹ Sarkar 2011: 46

¹⁰ Curry 2011: 52

¹¹ Curry 2011: 54

nedvurdert på grunnlag av artstilhørighet.¹² Singer sammenligner dette med rasisme og sexismen, og mener at gruppetilhørighet ikke bør være grunnlag for hva vi viser hensyn til i en etisk vurdering. Med dette utvides grensen for hva som kan bære intrinsisk verdi. Men ved å inkludere dyr som kan føle lidelse, blir andre livsformer utelatt fra vår moralske vurdering. Derfor har tilhengere av biosentrisk miljøetikk har også stilt seg kritisk til Singer, og mener heller at alle levende vesener har intrinsisk verdi.¹³ Det er her biosentrismens grenser kan bli svært diffuse, for hvis liv og livskraft skal være grunnlaget for hva som har intrinsisk verdi, vil det også være nærliggende å trekke inn livsformer som planter eller alger. Og organisk liv er også helt avhengig av ikke-organiske elementer som jord, luft, vann og sollys. På grunn av definisjonsutfordringer som dette, har skillet mellom biosentrisme og økosentrisme blitt svakere i nyere miljøetiske verker.

I økosentrismen er det økosystemene i naturen som får intrinsisk verdi. Det vil si at dyr, planter og naturlige elementer har en verdi som er uavhengig av den nytten det har for mennesker. Også fjell, elver og mindre, avgrensede økosystemer, er enheter som blir tatt hensyn til i et økosentrisk verdensbilde. Økosentrismen kan med første øyekast virke nokså ukomplisert; naturen får intrinsisk verdi. Men så melder spørsmålet seg; er menneskene en del av denne naturen? Menneskers kultur og ikke-menneskelig natur blir ofte sett på som motpoler. Særlig vestlige kultur har i mange hundre år vært preget av et slikt dualistisk verdensbilde. Dualisme går ut på at verden forstås i form av motsetninger, slik som sjel og legeme har blitt sett på som motpoler. Det er en nokså vanlig forestilling å se mennesker og dyr, og kultur og natur som motsetninger. Med utgangspunkt i et slikt skille har økosentrisk miljøetikk blitt beskyldt for å være misantropisk. Anklagene er heller ikke uten belegg. Sahotra Sarkar nevner hvordan en av grunnleggerne til Earth first! (en organisasjon inspirert av Arne Næss' dypøkologiske filosofi), betraktet hungersnøden i Etiopia på 1980-tallet som noe positivt, fordi den ville redusere verdensbefolkningen.¹⁴ På en annen side argumenterer Curry for at det finnes ytterst få slike tilfeller av økosentrisk misantropi med betydelige negative virkninger i verden, og legger til i en fotnote at mye av beskyldningene bunner ut i en misantropisk ytring fra en Earth first!-medlem på 1980-tallet. Curry, på sin side, virker å være overbevist om at menneskene er en del av naturen, og at menneskers interesser i kraft av dette, også burde vises hensyn til i en etisk vurdering:

¹² Garrard 2012: 146

¹³ Sarkar 2011: 60

¹⁴ Sarkar 2011: 62

It is more reasonable to see compassion for human beings and compassion for nonhuman animals and nature as integrally related. Logically speaking, if humans are part of nature, then they share, at least in part and/or potentially, in nature's intrinsic value.¹⁵

Dypøkologi

I *Ecocriticism* legger Greg Garrard til grunn dypøkologi som et av økokritikkens grunnleggende perspektiver: «This position [deep ecology], and its variants, will recur most often in this book as the explicit or implicit perspective of ecocritics[...].»

Dypøkologi som filosofisk retning er utviklet av Arne Næss. I «The shallow and the deep, long-range ecology movement. A Summary» (1973) skiller Næss mellom en «grunn» økologisk bevegelse og en «dyp» økologisk bevegelse. Den grunne økologiske bevegelsen er, ifølge Næss, en kamp mot forurensing og uttømming av naturressurser. En kamp hvor det i hovedsak er menneskelige interesser som er truet. Dette er i tråd med Garrard og Currys vurderinger av miljøbevegelsen som jeg beskrev i kapittelet ovenfor. I den dypøkologiske bevegelsen er det et videre økologisk perspektiv som råder. Næss foreslår et helhetsbilde av verden, basert på økologisk egalitarisme. I dette ligger en idé om alt i naturen har lik rett til å leve og til å blomstre.¹⁶

Et dypøkologisk perspektiv på verden innebærer at man går bort fra et antroposentrisk verdensbilde, altså ideen om at mennesket står i sentrum, eller at menneskenes behov står høyere enn dyr, planter eller naturen som helhet. Dypøkologien ønsker å erstatte antroposentrismen med økosentrisme, hvilket blir klart i det første punktet i Arne Næss' åtte prinsipper for dypøkologi:

The flourishing of human and non-human life on Earth has intrinsic value. The value of nonhuman life-forms is independent of the usefulness they may have for narrow human purposes.¹⁷

Ut fra sitatet ovenfor kunne man nok argumentert for at dypøkologien her foreslår biosentrisme snarere enn økosentrisme, ettersom at det er «livsformer» og ikke jorden eller naturen i seg selv som blir tillagt intrinsisk verdi. Men om man ser videre på dypøkologiens

¹⁵ Curry 2011: 58

¹⁶ Næss 1973: 1ff

¹⁷ Næss 1989: 29

filosofiske prinsipper kommer det frem at det er økosentrisme det er snakk om. Det Næss kaller for biosentrisk egalitarisme handler ikke bare om likestilling av mennesker, dyr og levende organismer, men om likestilling av alle enheter i økosystemet:

At en ordning er rettferdig, en annen urettferdig, er en gammel tanke og den har aldri vært begrenset til mennesket som subjekt. Man øver rett eller urett også overfor dyr, planter, alle former for liv. I modifisert form også overfor anorganisk natur.¹⁸

Natur og religion

De to verkene som jeg skal analysere i denne oppgaven er begge fra en tid hvor kristendommen spilte en stor rolle i folks liv. Religiøsitetten ligger som en holdningsbærende instans i de to romanene, så det vil være viktig å drøfte hvorvidt troen og den kristne moral virker på karakterene. I økokritisk teori har religion spilt en nokså beskjeden rolle. Kanskje fordi teoriretningen har utviklet seg i en mer og mer sekularisert verden. Likevel har én artikkel om religion vært svært viktig for økokritikken.

I 1967 publiserte Lynn White jr. artikkelen «The historical roots of our ecologic crisis», hvor han argumenterer for at det er kristendommen og dens innflytelse på den vestlige verden som er opprinnelsen til miljøproblemene i verden. Han hevder at kristendommen og særlig den vestlige formen for kristendom, er den mest antroposentriske religionen verden har sett.¹⁹ Artikkelen har blitt stående som «første bud» i Glotfeltys *The ecocriticism reader*.

Kristendommens skyld i miljøproblemene kan først og fremst spores tilbake til Bibelens skapelsesteori, hevder White. Gud skaper verden og alle dyr og planter, for så å skape mennesket som skulle regjere over dyrene og naturens elementer, for mennesket er skapt i guds bilde. White kaller dette forholdet mellom menneske og natur for «den kristne dogme». Og med denne oppstod et skille mellom mennesket og naturen, altså en dualisme, som man hverken finner i hedensk mytologi eller i de asiatiske religionene.

Christianity, in absolute contrast to ancient paganism and Asia's religions [...], not only established a dualism of man and nature but also insisted that it is gods will that man exploit nature for his proper ends.²⁰

¹⁸ Næss 1974: 171

¹⁹ White jr. 1967: 9

²⁰ White jr. 1967: 10

White peker på hvordan den kristne vesten har dominert verdens vitenskap og verdens teknologiske utvikling gjennom århundrer. Og han hevder at i løpet av 1800-tallet, forente den kristne verden vitenskap og teknologi, hvilket gjorde vesten i stand til å dominere over naturen, mens «den kristne dogme» rettfærdiggjorde denne utnyttningen. White ser sammenhengen mellom kristendom, med sin teknologi og vitenskap, og økologisk krise som absolutt. Og han har ingen tro på at videre teknologisk utvikling kan redde naturen:

What we do about ecology depends on our ideas of man-nature-relationship. More science and more technology are not going to get us out of the present ecologic crisis until we find a new religion, or rethink our old one.²¹

Det har følgelig kommet mange motargumenter mot Whites konklusjon i løpet av årene som har gått siden 1967. Blant annet at Bibelen kan tolkes på andre måter enn det White gjør, at den før-kristne menneskeheten også utnyttet naturen, og at den økologiske krisen ikke akselererte før den industrielle revolusjon. Whites begrep om «den kristne dogme» leder tilbake til Bibelens Genesis 1: 26, 28, som forteller om hvordan gud ga menneskene rett til å herske over jorden. Dette kapitlet har vært objekt for mye tolkning, blant annet av Arne Næss, som setter spørsmålsteget til hva som ligger i at menneskene skal fylle jorden og «underkaste den». Han viser til Gen. 2: 15, hvor han tolker at menneskenes rolle på jorden er å dyrke og vokte jorden, og å opprettholde orden og harmoni.²² Men selv om det finnes flere Bibelvers og salmer om priser naturen og alle verdens skapninger som gode, er det vanskelig å argumentere imot at kristendommen, slik den har blitt tolket og forstått gjennom historien, ikke har gagnet naturen.

Tidligere forskning

Som nevnt tidligere er økokritikken et fortsatt ungt forskningsområde i det litteraturteoretiske landskapet. I Norden har økokritiske studier fått fotfeste i løpet av det siste tiåret, med blant annet Henning Fjørtofts doktoravhandling «Jordsanger: økokritiske analyser av Inger Christensens lange dikt» og stadig flere litterære studiekurs og bachelor- og masteroppgaver med økokritiske temaer. Men når det gjelder forskning rundt eldre litteratur og litterære klassikere, har det vært en noe mer beskjeden mengde akademiske bidrag. Denne oppgaven

²¹ White jr. 1967: 12

²² Næss 1972: 162

trer ikke inn i en allerede lang og rik tradisjon, men blir kanskje blant de tidlige bidragene til økokritisk forskning på romaner fra den norske kanonlitteraturen. Det er så vidt jeg vet ikke gjort noen økokritiske arbeider på *Kilden*, eller andre deler av Gabriel Scotts forfatterskap. Jeg vil derfor ta for meg noen litteraturvitenskapelige studier som er gjort på *Kildens* religiøse aspekter. Disse har jeg valgt å ta med nettopp fordi de undersøker holdninger og verdier i verket, og derfor vil ha en relevans for denne oppgaven, selv om de ikke kan anses for å være økokritiske studier. Deretter vil jeg gå inn på noen av de økokritiske bidragene innen Hamsun-forskningen, og jeg vil sette fokus på det som er skrevet om *Markens grøde*.

Kilden

Av den mest fremtredende forskningen som er gjort på *Kilden*, har jeg valgt ta med to artikler som undersøker religiøse aspekter ved romanen. I 2006 ble artikkelen «The transcendental symbolic Christ figure in Gabriels Scott's *Kilden*» av Frederick Hale, publisert i *Scandinavian Studies*. I Artikkelen argumenterer Hale for at Markus, hovedpersonen i *Kilden*, har flere slående likhetstrekk med Jesus Kristus og hans liv og «misjon». Hale mener at Markus kan betraktes som en symbolsk kristusfigur som stiller seg imot og til tider kritiserer den pietistiske formen for luthersk kristendom som råder ellers i kilden universet.²³ Hale sammenlikner Markus' holdninger med holdninger som også angivelig karakteriserte Jesus. Som for eksempel at de begge er lite opptatt av materiell velstand: «Like Jesus, Markus apparently places no stock in the acquisition of material possessions. His wardrobe could have been inspired by Matthew 6:25».²⁴ Hale betrakter også Markus' prosjekt med å opparbeide en hage på eiendommen sin, som et symbol på Guds skapelse av jorden. Og at Markus sin hage slik kan sees på som en miniatyr av «Guds hage», naturen. Slik jeg forstår artikkelen, er et av Hales mest sentrale poenger at Markus, gjennom å være et Kristussymbol i *Kilden*, formidler en annen og mer personlig form for Kristendom enn pietismen som stod sterkt på Sørlandskysten i Scotts samtid. Romanen uttrykker altså kritikk, eller i det minste et alternativ til denne tradisjonen.

Selv om Hale ikke retter lesningen sin mot økokritiske perspektiver, så kan man likevel se at han kommer med noen betraktninger som uten tvil nærmer seg økokritiske temaer, i dette

²³ Hale 2006: 463

²⁴ Hale 2006: 466

tilfellet naturkontakt og økologi: «[T]he narrator briefly describes mystical experiences in which Markus becomes especially aware of his oneness with nature and the divine.»

Det at Markus i sin bevissthet føler seg som ett med naturen, kan uten tvil knyttes til økokritikk. Å oppfatte seg selv som en del av allnaturen, er et perspektiv som går imot det typiske dualistiske verdensbilde som jeg skisserte ovenfor.

En annen tekst, som også tar for seg religiøse perspektiver i *Kilden*, men som tematisk står enda nærmere økokritikken, er Guttorm Fløistads artikkel «Gabriel Scott og Spinoza – det panteistiske livssyn hos fiskeren Markus». I artikkelen argumenterer Fløistad for at Gabriel Scott da han skrev *Kilden*, sannsynligvis var inspirert av filosofen Spinoza. Fløistad hevder at Spinozas religiøse panteistiske livssyn spiller en vesentlig rolle i *Kilden*.²⁵ Panteisme er ideen om at Gud er alt, og alt er Gud. Altså at Gud finnes i verdensaltet, i allnaturen. Fløistad mener at Markus i *Kilden* og Spinoza, deler denne oppfatningen:

Gudsforståelsen er for Markus en naturopplevelse og naturforståelse. Naturen er i bokstavelig forstand Guds hus. Gud er å finne i den levende natur, i kreftenes vekselspill [...] Guds ord, for Markus er bare tilgjengelig gjennom skaperverket, allnaturen. Spinoza ville antagelig forholdt seg på samme måte som Markus.²⁶

Ifølge Fløistad er Markus forståelse av Gud, basert på en oppfatning om at Gud finnes i allnaturen. Gudsforståelsen blir en naturforståelse. Fløistad spør seg så om hvordan denne gudsforståelse eller naturforståelse kommer til uttrykk i Markus daglige liv. Svaret er nokså tydelig, det kommer til uttrykk «I det perspektiv og den sammenheng han ser seg selv, sitt arbeid, og alle ting og hendelser i.»²⁷ Markus reflekterer stadig over sammenhengene i verden. Fløistad mener at han har en forunderlig evne til å se sammenhenger i det små og det store, og at dette er en «perspektivforskyvning» som er i tråd med Spinozas «høyeste innsikt i Gud eller naturen». Og perspektivforskyvingen gjør at Markus «stadig har sitt samspill med naturen for øyet.»²⁸

Fløistads artikkel argumenter i hovedsak for at Gabriel Scott gjennom sin roman *Kilden*, formidler et verdensbilde som samsvarer med Spinozas panteisme. Men vi så også at Fløistad beskriver Markus' gudsforståelse som en «naturopplevelse og naturforståelse». På denne måten er panteisme en verdensoppfatning som er svært relevant for økokritikken. For hvis

²⁵ Fløistad 2002: 87

²⁶ Fløistad 2002: 90

²⁷ Fløistad 2002: 91

²⁸ Fløistad 2002: 91

allnaturen er Gud, vil det også være nærliggende finne intrinsisk verdi i naturen. Her kan vi merke oss at Fløistad innleder artikkelen sin med følgende utsagn:

TEMAET KUNNE OGSÅ VÆRE: Arne Næss og fiskeren Markus. Tross alle forskjeller er det en viss likhet mellom de to. For å si det enkelt: fiskeren Markus praktiserer Næss' økosofi. Der hvor filosofen klatrer høyt for å få en oversikt over naturens gang, går Markus i dypet. Ute på holmene opplever han samspillet mellom alt livet i havet og blir fylt av ærefrykt [...] Næss tenker seg samspillet mellom alle ting, Markus lever i det.²⁹

Her knyttes fiskeren Markus med Arne Næss, grunnleggeren av dypøkologien, som jeg beskrev ovenfor. Fløistads artikkel om panteisme hos fiskeren Markus har altså noen tydelige relevante berøringspunkter til økokritikken.

Markens grøde

I 2009 publiserte Peter Mortensen artikkelen «Green by this time tomorrow»: Knut Hamsun's alternative modernity». I artikkelen tar Mortensen opp *Markens grødes* tidligere stempel som en reaksjonær, antimoderne og proto-fascistisk roman. Mortensen mener at *Markens grøde* heller bør knyttes til en større samfunnsmessig bevegelse som går bort fra urbanisering og globalisering. Han mener denne dragingen tilbake til jordbruket ikke er reaksjonær, men snarere en alternativ modernitet:

[...]my effort to reassess Hamsun's "anti-modern modernism" and reconsider the "rejection of modern civilization" supposedly at the heart of *Growth of the Soil* is tied up with my attempt to historicize the novel within the broader framework of early twentieth-century critiques of urban-industrialized civilization[...]³⁰

Mortensen gjør også et poeng ut av hvordan *Markens grøde* ikke har et ensidig ideologisk budskap, men er bygget opp rundt konflikt, kontroverser og motstridende etiske bekjennelser. Her trekker han ut romanens holdninger til teknologisk utvikling som eksempel. Han slår fast at *Markens Grøde* idylliserer det primitive livet i villmarken, og henviser blant annet til fortellerens ytring om at Isak og Inger «levde i treskjeen tidsalder og gjorde det godt», og

²⁹ Fløistad 2002: 85

³⁰ Mortensen 2009: 3

Isaks negative holdning til telegraflinjen. Men Mortensen registrerer samtidig både fortellerens og Isaks begeistring overfor den nye slåmaskinen på Sellanraa.³¹

I artikkelen argumenterer Mortensen for at Hamsun og *Markens grøde*, forener natur og kultur på en måte som utgjør en parallell til et bærekraftig samfunn. Men det slås også fast at han mener at skillet mellom mennesket og naturen er en underliggende erkjennelse i romanen:

Hamsun fully acknowledges that man has allways been a stranger in the wilderness, and that the most primitive use of instruments, even the use of language, is in a certain sense “unnatural”. Barring a return to a primitive hunter-gatherer stage, man can only interact with his environment by altering it substantially.³²

Markens grøde er, ifølge Mortensen, fylt av motstridende verdier. Romanen viser Isaks tilbaketrekning til naturen som et eksempel, men den viser også hvordan progresjon i teknologisk utvikling kommer menneskene i marken til gode. Så hva er egentlig budskapet i fortellingen, og hvilken nytte kan den ha for oss lesere i 21. århundret? Mortensen mener at romanens budskap ikke er å vise hvordan mennesker kan komme tilbake til en mer primitiv levemåte, men at det er å vise hvordan mennesker kan bruke teknologisk utvikling på en måte som er kompatibel med en mer human og bærekraftig levemåte. En mer naturlig levemåte enn hva som finnes i det urbane industrisamfunn. Det er Hamsuns alternative modernitet:

The crucial question raised by *Growth of the Soil*, for modern readers, is not how men and women can regress to a pre-technological stage (which they cannot), but how techne can be configured to support a humane, place-sensitive and sustainable version of modernity.³³

I 2018 utgav Henning H. Wærp «*Hele livet en vandrer i naturen*» – Økokritiske lesninger i Hamsuns forfatterskap, boka som uten tvil er det største økokritiske arbeidet innenfor Hamsun-forskningen. *Markens grøde* har fått en sentral plass i verket, da to kapitler omhandler nobelpris-romanen. Jeg vil i hovedsak ta for meg kapittel 11, som Wærp har kalt for «*Markens grøde (1917) – En besinnelse på menneskets bånd til naturen?*».

I likhet med Mortensens artikkel begynner Wærps tekst med en redegjøring av tidligere kritikk av *Markens grøde*. Wærp nevner hvordan både ideologikritikken og feministisk og postkolonial litteraturkritikk, har stilt seg negative til romanen på grunn av dens behandling

³¹ Mortensen 2009: 19

³² Mortensen 2009: 14

³³ Mortensen 2009: 22

blant annet kvinnesaken og det samiske urfolkets stilling i Nord-Norge. Wærp søker ikke å drøfte disse temaene, men spør heller om romanens verdighet kan bli løftet opp igjen av en økokritisk lesning. I kapittelet tolker han ulike aspekter ved romanen, utfra det han mener kjennetegner *Markens grøde* spesielt, og Hamsuns forfatterskap generelt; At naturen ikke er en ressurs, men har verdi i seg selv.³⁴

I første del av analysen tar Wærp for seg *villmarken*, og menneskenes plass i naturen. Han hevder at Isak og stedet der han bor, Sellanraa, er med på å oppheve skillet mellom kultur og natur. Han bruker dørhellen på Sellanraa som eksempel. Isaks nabo, Aronsen (som ifølge Wærp, ikke ser noen intrinsisk verdi i marken) har trapper og veranda til huset sitt. Dette markerer adskillelse fra naturen. Isak har derimot funnet en stor stein med en flat side, som han bruker til dørhelle. «Mens en trapp understreker adskillelsen av natur og kultur – man forlater det ene og går inn i det andre – forener dørhellen de to sfærene», skriver Wærp³⁵

Wærp skriver også en passasje om forholdet mellom mennesker og dyr i *Markens grøde*. Her registrerer han at folkene på Sellanraa behandler husdyrene sine med omtanke og respekt, og at de ikke mister sin individualitet slik som dyr gjør i moderne kjøttproduksjon. Han skriver også at husdyrene på Sellanraa menneskeligjøres gjennom antropomorfismer. For Wærp er dette et litterært grep som gir oss «verdifull tilgang til dyrenes liv.» Og som trer inn i et større prosjekt av dypere naturkontakt.³⁶ Her må det sies at det er bemerkverdig at Wærp ikke drøfter hvorvidt husdyrhold er et fenomen som hører til menneskelig kultur, heller enn til naturen.

Mer overbevisende for påstanden om at naturen har egenverdi i *Markens grøde*, er Wærps drøfting av Isak og hans families interaksjon med naturen. Her viser han til Sven Arntzens poeng om at dikotomien natur-kultur ofte polariseres. Hvis ekstrem forbruk, avskoging og tømning av naturressurser står som én pol, og den urørte og opprinnelige ikke-menneskelige natur står som en annen, så befinner *Markens grøde* seg imellom disse. For både ekstrem utnyttning og totalt urørt natur markerer menneskets adskillelse fra naturen. Men Isak lever *i* naturen, *med* naturen. Slik mener Arntzen, og mest sannsynlig Wærp, at romanens etikk er «basert på økologisk integritet».³⁷ I slutten av kapittelet om *Markens Grøde* skriver Wærp at «Fra et økokritisk perspektiv er *Markens grøde* fortsatt en roman det er verdt å lytte til»³⁸ Han mener at romanen kritiserer en urettferdig tankegang som ser på utnyttning av naturen som

³⁴ Wærp 2018: 200

³⁵ Wærp 2018: 203

³⁶ Wærp 2018: 206

³⁷ Wærp 2018: 212

³⁸ Wærp 2018: 213

menneskenes seier. Og det virker som at han støtter karakteristikken fra et dansk litteraturhistorisk verk som beskriver romanen som «en besindelse på vores bånd til naturen». ³⁹

Det siste økokritiske arbeidet jeg skal legge frem her, tar et ganske annet standpunkt enn de to foregående. Mens både Mortensen og Wærp argumenterer for *Markens Grødes* økokritiske verdi og relevans, og at skillet mellom kultur og natur utviskes på Sellanraa, hevder Reinhard Hennig i sin artikkel «Knowing the right thing, but not doing it – Knut Hamsun's *Markens grøde* in the anthropocene» (2018), at romanen ikke kan betraktes som et økologisk verk. ⁴⁰

I innledningen til artikkelen tar Hennig utgangspunkt i nettopp Mortensen og Wærp sine tidligere betraktninger av *Markens grøde*, han mener at de to forstår verket som et uttrykk for grønne verdier og et bærekraftig samfunn, og som en oppskrift på hvordan en kan leve «the simple life». Hennig er ikke enig i dette, og mener tvert imot at romanen uttrykker et verdiset og et handlingsmønster som samsvarer med de prosessene som har ført verden inn i en økologisk krise. ⁴¹

Som det heter i tittelen, setter Hennig opp *Markens grøde* i forhold til *antropocen*, konseptet om at menneskeskapte forandringer i miljøet har nådd grensene til at vi kan snakke om en ny geologisk epoke, menneskets tidsalder. Hennig er klar på at hvis man tar antropocen på alvor, og leser *Markens grøde* retrospektivt med dette som bakteppe, vil ikke romanen kunne guide sine lesere til en «grønnere» levemåte:

[...] if the implications of the new geological epoch are taken seriously, *Markens grøde* cannot be considered a guide to alternative and sustainable ways of living, based on principles such as simplicity and harmony between humans and non-human nature. What the novel actually delivers is a narrative of constant progress and growth, without any consideration of potential limits or unintended detrimental side-effects. ⁴²

Hennig leverer en nokså omfattende og detaljert argumentasjon for underbygge denne påstanden. Jeg vil trekke frem tre av hans hovedargumenter, tre aspekter i *Markens grøde* som virker negativt mot en grønn utvikling; *menneskeskapte miljøendringer*, *teknologisk fremskritt* og *befolkningsvekst*.

³⁹ Wærp 2018: 214

⁴⁰ Hennig 2018: 16

⁴¹ Hennig 2018: 17

⁴² Hennig 2018: 20

Menneskeskapte miljøendringer er ikke bare en gjenganger i *Markens grøde*, skriver Hennig, det er et av romanens hovedtemaer. Gjennom avskoging, drenering av myrer, nye dyrearter og planter og en stadig ekspansjon av dette, endrer folkene på Sellanraa det opprinnelige økosystemet fullstendig. Hennig kommenterer at slike menneskeskapte endringer i dag blir sett på som svært uheldige i økologisk forstand, men at de i *Markens grøde* blir ønsket velkommen:

Environmental change features prominently in the novel – indeed, it is one of the main themes of *Markens grøde*. Deforestation, the drainage of wetlands, and changes in the local species composition (and thus of biodiversity) are recurring motives throughout the novel. Yet while such transformations of the non-human environment tend to arouse negative associations today, in the novel they appear as inevitable and indeed highly desirable.⁴³

Det er altså ingen tvil om at protagonistene i *Markens grøde* former miljøet rundt seg og påvirker naturens økosystem. Men Hennig påpeker også at virksomhetene på Sellanraa er i stadig utvikling. *Markens grøde* er drevet av en konstant teknologisk utvikling og ekspansjon av gården. Landbruksutstyret stadig blir byttet ut til noe mer moderne som kommer fra industrien, Isak setter opp flere bygg på eiendommen, mer og mer skog blir hogget, husdyrene mangedobles, matproduksjonen på gården øker stadig og infrastrukturen utbedres.⁴⁴ *Markens grøde* er langt på vei en fortelling om økonomisk vekst, hevder Hennig.

Økonomien, teknologien og gården selv, er ikke det eneste som vokser på Sellanraa. Hennig problematiserer også befolkningsveksten i *Markens grøde*. Han peker på at Geissler, Isak, og romanens forteller fører en fødselsideologi som ikke ser noe begrensning på befolkningsveksten. Isak og Inger får fire barn som vokser opp og de andre familiene i marken får enda større ungeflokker. Isak ser på hvert nyfødt barn som en gave fra Gud og fortelleren ser også på barnefødsle som noe utelukkende positivt. Hennig mener er at Isak blir stående som et eksempel i *Markens grøde*, et eksempel på hvordan et menneske bør bo og leve. Og gjennom Geissler hevdes det i romanen at det burde være trettito tusen mennesker som Isak i Norge. Poenget her er at hvis trettito tusen mennesker skal leve som Isak, ekspandere sin gård som Isak, og få fire-fem barn som Isak gjør, vil befolkningen vokse betydelig, allerede etter få generasjoner, og ikke uten miljømessige konsekvenser.⁴⁵

⁴³ Hennig 2018: 22

⁴⁴ Hennig 2018: 31

⁴⁵ Hennig 2018: 37

De tre arbeidene jeg nå har vært innom uttrykker ulike tolkninger av *Markens grøde* og forholdet mellom mennesker og natur. Mortensen mener at den levemåten som blir skildret i *Markens grøde* kan sees på som et alternativ til det moderne urbane industrisamfunn, men han erkjenner at mennesker nødvendigvis omvelter naturen dersom de vil leve i den. Wærp mener at *Markens grøde* uttrykker en holdning om at naturen ikke bare er en ressurs, men at den har intrinsisk verdi. Han viser til Arntsens poeng om at en urørt natur representerer menneskets adskillelse fra naturen, og mener at Hamsuns roman utvisker skillet mellom kultur og natur. Hennig på sin side argumenterer imot at *Markens grøde* bør tolkes som en økologisk tekst. For når den blir lest retrospektivt med antropocen som bakgrunn, er tendensene i romanen nøyaktig de samme som førte verden inn i en miljøkatastrofe i utgangspunktet. Min analyse av *Markens grøde* og *Kilden* vil være et selvstendig forskningsarbeid, men jeg vil ta aspekter fra denne tidligere forskningen i betraktning. Det vil uten tvil berike min inngang til verkene.

Økokritisk metode

Å skille mellom antroposentrisme og økosentrisme har blitt beskrevet som en nyttig og helt sentral del av økokritiske litteraturstudier.⁴⁶ Men det å avsløre antroposentrisme eller lete etter økosentrisme i litterære tekster er også en praksis som har blitt sett på som problematisk. I en artikkel fra slutten av 1990-tallet argumenterer Claus Schatz-Jakobsen for at økokritikken fort kan bli et fortolkningsmaskineri som på mekanisk vis produserer forutsigbare økologiske lesninger av eldre kanontekster.⁴⁷ Jeg tar med meg denne skepsisen i mine analyser som en advarsel, men jeg står fortsatt med en oppfatning om at dersom man søker å få en dypere forståelse av en litterær klassiker, ved å undersøke forholdet mellom menneske og natur i tekster, vil det utvilsomt være nyttig å bruke begreper som antroposentrisme og økosentrisme. Og i en oppgave som denne, hvis fokusområde er holdninger og verdier, blir dikotomien helt nødvendig.

I de litterære analysene jeg skal foreta meg i denne oppgaven, vil jeg i stor grad bruke begreper som antroposentrisme, og økosentrisme. Jeg vil nærlese de to verkene, trekke ut passasjer og dialoger, og prøve å kartlegge og tolke hvilke verdier og holdninger overfor naturen som finnes i verkene. Forholdet mellom natur og kultur vil dermed utgjøre et helt

⁴⁶ Claudi 2013: 248

⁴⁷ Jakobsen 1999: 9

sentralt element i analysen. Og for å nærme meg dette forholdet vil jeg dele analysen min inn etter ulike aspekter eller temaer fra romanene. Disse vil være *sivilisasjon, natur og det gode liv*.

I kapittelet om *sivilisasjon* vil jeg undersøke hvordan fortellerne og karakterene i de to romanene forholder seg til sivilisasjonen rundt dem. Hvilke holdninger til det menneskelige samfunnet uttrykkes i romanene? Kan romanene tolkes som kritikk mot menneskelig samfunn?

I kapittelet om *natur* vil jeg se nærmere på fortellerne og karakterenes forhold til naturen rundt seg. Hvilken rolle spiller naturen i livene til Isak og Markus? Har dyr, planter og andre naturlige elementer intrinsisk verdi, eller sees dette utelukkende på som ressurser for menneskelig aktivitet?

Til slutt i analysene vil jeg sammenfatte de holdninger og verdier om sivilisasjon og natur som formidles, og utfra disse vil jeg prøve å tolke og beskrive de livsfilosofier som uttrykkes i verkene. Hva er det gode liv for Isak, eller for Markus? Hvilke verdier uttrykker fortellerne, og hvordan kan dette forstås i et moderne økokritisk perspektiv?

Både *Markens grøde* og *Kilden* romaner med en hovedkarakter og en udramatisert forteller, og det er disse to instansene i hver av verkene som jeg har valgt å fokusere på. Bonden Isak fra *Markens grøde*, og fiskeren Markus fra *Kilden*, samt fortelleren i de to verkene, vil altså få en betydelig plass i analysene mine. Dette har jeg valgt å gjøre dels fordi jeg ser meg nødt til å begrense analysen omfang, og dels fordi jeg betrakter nettopp de to hovedkarakterene og fortellerne som holdningsbærende instanser i romanene.

Jeg vil ikke starte analysene med detaljerte handlingsreferater av romanene. I analysene mine vil jeg heller presentere handlingen underveis. Dette har jeg valgt å gjøre for å slippe å gjengi handlingene flere ganger, og fordi jeg finner det mer passende at analysene følger handlingsforløpet i romanene nogen lunde kronologisk. Romanenes hovedpersoner og noen hovedtemaer vil imidlertid presenteres i starten av analysene.

Del II – økokritisk analyse av *Markens grøde* og *Kilden*

Markens grøde

Markens grøde er fortellingen om Isak, mannen som drar bort fra sivilisasjonen for å starte et liv i villmarken. Isak finner seg et sted i skogen å slå seg ned, han setter opp en gamme og skaffer seg husdyr. Med hjelp fra Inger, som blir hans kone, bygger Isak opp en gård i marken, Sellanraa. Utover i fortellingen får Isak og Inger barn, flere husdyr og åkrer med potet og korn, og gården ekspanderer. Sellanraa blir den første av flere gårder i marken, og Isak blir stående som grunnleggeren av et samfunn utenfor storsamfunnet. Gjennom romanen blir vi kjent med en rekke karakterer. Blant annet Lensmannen Geissler, Isaks sønner, Eleseus og Sivert, den gamle konen Oline, og naboen Brede og hans familie. *Markens grøde* er en roman med mange parallelle narrativer. Konflikt, kjærlighetshistorier, tragedier og bonderomanse er temaer som flettes inn i fortellingen om bonden Isak. I denne analysen vil jeg rette fokuset mot menneskenes forhold til omgivelsene rundt dem. Jeg vil behandle den udramatiserte fortelleren som en egen holdningsbærende instans. Inger, Eleseus Sivert og brede vil bli nevnt, og Geisslers holdninger og utsagn vil bli objekt for tolkning, men hovedfokuset vil ligge på «markgreven» Isak, hans forhold til sivilisasjonen og til den ikke-menneskelige naturen.

Sivilisasjon

Jeg vil starte denne analysen med å se på hvilken rolle menneskelig sivilisasjon har i *Markens Grøde*. Som nevnt i teoridelen i denne oppgaven, står menneskers sivilisasjoner eller storsamfunn ofte som motpol til den ikke-menneskelige naturen. Om man i en økokritisk analyse ønsker å forstå forholdet mellom mennesker og natur i en roman, vil det alltid være fruktbart å se på forholdet mellom menneske og sivilisasjon. Det er kjent at Knut Hamsun, gjennom sitt forfatterskap, har stilt seg kritisk til den moderne sivilisasjonen i sin samtid. Flere av hans verker har blitt tolket som en brodd mot teknologisk utvikling og fremskrittsoptimisme. Henning Wærp har til og med dedikert hele to kapitler til Hamsuns sivilisasjonskritikk i boka *Hele livet en vandrer i naturen*.⁴⁸ Jeg skal nå studere mer spesifikt

⁴⁸ Wærp 2018: 43-65

hvilken rolle sivilisasjonen og det moderne samfunn har i *Markens Grøde*. Hvilke holdninger har Isak til bygden og sivilisasjonen? Hvordan ser fortelleren og Isak selv på menneskene i marken når de blir påvirket av livet i bygden og byene?

Et av de trekkene som slo meg da jeg studerte sivilisasjonens rolle i *Markens Grøde*, er nettopp hvor liten plass bygdene, bylivet, handel og det urbane samfunnet har fått i romanen. Bokens første del begynner med at en mann går innover myrene og inn i skogen for å finne et sted hvor han kan slå seg ned. Hele fortellingen starter inne i skogen, og man får ikke vite noe om denne mannens fortid eller hvor han kommer fra. Dette er forøvrig et kjent trekk ved Hamsuns romaner. Med noen få unntak, får man aldri greie på fortiden til Hamsuns mange fiktive skikkelser. Denne mannen, Isak, finner et sted i skogen hvor han slår seg ned. Han betrakter dette stedet som hans eget og begynner umiddelbart å arbeide. Allerede her, med én gang Isak har slått seg ned, så kan vi se hans forbindelse med det nærmeste tettstedet, bygden:

Han begynte straks å løpe næver i de fjærnere skoger nu mens sevjen var i trærne, han la næveren i press og tørket den, når han hadde en stor bør bar han den alle milene tilbake til bygden og solgte den til bygningsbruk. Og hjem til lien bar han atter nye sækker av matvarer og værktøi, mel, flæsk, en gryte, en spade, gik stien frem og tilbake og bar og bar.⁴⁹

Som vi ser, drar Isak «tilbake» til bygden umiddelbart etter at han har funnet seg et sted i marken. Det ser ut til at han vil bli værende i marken, men at livet her forutsetter at han skaffer mat og redskaper fra bygden. Sitatet ovenfor er karakteriserende for Isaks forhold til bygden gjennom store første del av romanen. Han sanker, høster, eller lager produkter i marken som han selger eller bytter nede i bygden. Her er det verd å merke seg at disse turene til bygden nesten aldri blir skildret i detalj. Handlingen foregår i marken, og disse turene til bygden blir nevnt uten at man faktisk følger Isak tilbake til sivilisasjonen, slik som også dette eksemplet viser: «Om vinteren gjorde han store tretraug og solgte i bygden og bar sækker med mat og redskaper hjem igjen i sneen, det var harde dager, han var fæstet til en bør.»⁵⁰

En annen passasje som viser samme tendens, er når vi får vite at Isak ønsker hjelp i marken. Det kommer to samer forbi Isaks sted og Isak spør om de vet om «kvindfolkhjælp» til ham. Samene svarer at de skal fortelle det videre.⁵¹ I neste avsnitt får vi vite at Isak selv har søkt etter hjelp når han har vært nede i bygden: «Å han hadde søkt efter denne kvindfolkhjælp hver

⁴⁹ Hamsun 1972[1917]: 6

⁵⁰ Hamsun 1972 [1917]: 7

⁵¹ Hamsun 1972 [1917]: 7

gang han var nede i bygden med sin næver, men ingen fåt.»⁵² Her blir møtet med samene skildret med dialog i presens, mens Isaks tidligere forsøk på å skaffe hjelp blir skildret retrospektivt og oppsummerende: «han hadde søkt [...] hver gang han var nede i bygden». Gjennom teknikker som dette virker Isaks forhold til marken nært og intimt, mens forholdet til bygdene oppleves som distansert.

Når Inger kommer til marken, og Isak får sin «kvindfolkhjælp», fortsetter dette mønsteret. Isak og Inger arbeider på det som etter hvert blir til en gård. De mange oppgaver og prosjekter som opptar dem blir handlingsbærende i fortellingen. Isak tar stadig nye turer ned til bygden og kommer hjem med nye ting og redskaper, og disse blir gjerne skildret først ved hans hjemkomst, slik som i eksemplene ovenfor. Det er åpenbart at Isak drar nytte av turene til bygden. Han tar med seg noe som kommer fra ressursene i marken, og bytter til seg mat og redskaper som han trenger. Man kunne spekulert i om Isak er absolutt avhengig av denne byttehandelen for å overleve i marken, men man kan uansett slå fast at det er en del av hans måte å gjøre det på. Allerede fra dag én i marken, drar han tilbake til byen og kommer hjem igjen med ting han trenger for å overleve eller for å gjøre livet i marken enklere. Her kan vi også merke oss at det er Isak selv som bestemmer når han vil gå ned til bygden, han oppsøker sivilisasjonen igjen og igjen, og kommer tilbake med kokeovn, flere husdyr, kjerre og andre redskaper til gården.⁵³

Når Isak selv oppsøker sivilisasjonen virker det som det ikke er noe negativt ved dette, det virker heller som at dette bare er noe som må gjøres, som en jobb. Turene blir i det hele tatt gjengitt kort og nøytralt, gjerne med få setninger som: «Han gik og var borte i to døgn, han kom bærende hjem med en kokeovn – prammen kom duvende gjennom skogen med en komfyr på ryggen.»⁵⁴ Denne nøytrale holdningen til sivilisasjonen endres idet folk fra bygden kommer til Isak, og ikke omvendt. Da vekkes plutselig noen følelser i ham. Når bygdens lensmann, Geissler, kommer til Isak og Ingers sted, har det til da bare vært Oline og samer som har vært forbi eller besøkt stedet. Geissler spør om Isak forventer å få plassen uten å betale for den, og noe av Isaks engstelighet kommer til syne: «Der var det kommet! Isak fikk en redsel i livet og svarte ikke.»⁵⁵ Isak har til nå levd med et distansert forhold til sivilisasjonen, og han blir redd når lensmann Geissler kommer til marken. Men

⁵² Hamsun 1972 [1917]: 7

⁵³ Hamsun 1972 [1917]: 15, 19, 22

⁵⁴ Hamsun 1972 [1917]: 15

⁵⁵ Hamsun 1972 [1917]: 33

forhandlingene med Geissler fører ikke til flere ubehageligheter, Isak finner ham vennlig, og ser på forhandlingene som «mindre og mindre urimelig».⁵⁶

Isak finner seg i at han må betale store penger for gården sin, Sellanraa, som Geissler døper den. Isak lever i fred i marken til neste bekymring dukker opp; når Inger føder sitt tredje barn og oppdager at den lille jenta er født med hareskår. Da Inger selv har hatt en vanskelig oppvekst med hareskår, ender det med at hun dreper det nyfødte barnet. Oline forstår hva som har hendt, og Isak og Inger lever i redsel for at myndighetene skal komme til Sellanraa. Slik går tiden, til en oktoberdag når bygdens nye lensmann kommer gården. Isak virker frustrert over situasjonen: «Jaja nu er det så galt for os som det kan bli, sa han.»⁵⁷ Inger blir omsider dømt for barnedrapet, og Isak tar det tungt. Men det er interessant hvordan han aldri ser ut til å føle bitterhet overfor systemet, myndighetenes makt, dommen eller selve prosessen. Den eneste han synes å være bitter mot, er Oline. Oline som kanskje røpet forbrytelsen og som tar Ingers plass mens hun er fengslet i Trondheim. Vi kan med andre ord ikke lese noe tydelig sivilisasjonskritikk ut fra disse episodene med statlig innblanding på Sellanraa. Isak synes å akseptere det hele, mens fortelleren på sin side legger til en heller positiv holdning til myndighetenes behandling av saken, med kommentarer som «øvrigheten hadde brukt mildhet mot hende»⁵⁸. Fortelleren beskriver heller ikke juristene på noe utpreget negativ måte:

De høie herrer jurister er så flinke, de kan paragrafer, de har lært dem utenad og husker dem, så lyse hoder er de. Og de er heller ikke uten privat forstand, ikke engang uten hjærte.⁵⁹

Sitatet kan kanskje kime av en underliggende ironi, men bortsett fra det, blir ikke juristene eller retten som sådan satt i noe dårlig lys. Det er flere steder i romanen hvor fortelleren har en nesten overraskende positiv holdning til det som kan betraktes som storsamfunnets påvirkning på Sellanraa.

I kapittel 11 i *Markens Grøde*, kommer det en ingeniør og noen arbeidsmenn til Sellanraa. De skal sette opp en telegraflinje like ved gården. Man kunne kanskje tenke seg at dette er et typisk eksempel på hvordan storsamfunnet trenger seg på Isaks fredelige liv i marken, og hugger ned skogen kun til nytte for storsamfunnet selv og dets teknologiske utvikling. Men fortelleren tar en nokså overraskende stilling til inngrepet:

⁵⁶ Hamsun 1972 [1917]: 33

⁵⁷ Hamsun 1972 [1917]: 50

⁵⁸ Hamsun 1972 [1917]: 50

⁵⁹ Hamsun 1972 [1917]: 51

Det kom atter en ingeniør med formann og to arbeidskarer til Sellanraa og de skulde atter gå op telegraflinje over fjældet. Som de nu skred frem vilde linjen bli liggende litt ovenfor husene, en ben vei vilde bli hugget i skogen, det skadet ikke, det gjorde stedet mindre øde, verden slap ind og lyste.⁶⁰

Fortelleren uttrykker altså en positiv holdning til telegraflinjen, det er først når Isak blir tilbudt jobben som oppsynsmann for linjen at vi kan se en form for opposisjon. Isak vil nemlig ikke takke ja til jobben, fordi han ikke kan nedprioritere arbeidet på gården, jordbruket. Her er Isak bestemt og tydelig: «Det er nu så at det er jorden jeg er her for. Jeg har mange mennesker og endda flere dyr å holde liv i. Vi lever av jorden.»⁶¹ Denne passasjen, både med fortellerens positive holdning til telegraflinjen, og med Isak som bestemt velger å fortsette å leve av jordbruket, er karakteriserende for forholdet mellom Isak og sivilisasjonen, særlig i første del av *Markens grøde*. Hvis man skal lese ut en form for sivilisasjonskritikk av dette, så er det kun at Isak har valgt jordbruket og livet i marken som sin måte å leve på. Han ønsker ikke å ta del i storsamfunnets teknologiske utvikling, men han uttrykker heller ingen åpenbar misnøye overfor denne utviklingen.

Isak representerer på mange måter en kontrast til telegraflinjen som blir bygget i marken. Hans måte å leve på er et steg tilbake i den teknologiske utviklingen, telegraflinjen er en nyvinning. Fortelleren nevner på et punkt at Isak finner telegrafene forunderlig: «en streng på høie stolper, noget overjordisk».⁶² Telegrafene blir beskrevet som noe «overjordisk», nærmest som at den ikke hører hjemme i denne verden, noe unaturlig. Kun én side senere boken beskriver fortelleren Isaks kværn: «Alt var smått og grovt gjort, ja det var som en kværn for underjordiske, men sterk og nyttig til menneskers bruk.»⁶³ Her kan vi se at Isaks teknologi, kvernen, beskrives som «en kværn for underjordiske». Dette er en nokså tydelig motsetning til den «overjordiske» telegrafene. Og man kan tolke adjektivet «underjordisk» som noe mer mytisk og opprinnelig enn adjektivet «overjordisk» som kan gi konnotasjoner til noe kunstig og fremmed.

Gjennom hele første del av romanen er denne kontrasten, det kunstige mot det opprinnelige, svært gjennomtrengende. Når Inger kommer tilbake fra straffen i Trondheim har hun

⁶⁰ Hamsun 1971 [1917]: 60

⁶¹ Hamsun 1971 [1917]: 61

⁶² Hamsun 1972 [1917]: 71

⁶³ Hamsun 1972 [1917]: 72

forandret seg. Hun har blitt vant med bylivet og har fått skikker og sinn som et bymenneske.⁶⁴ Isak på sin side blir stående som et eksempel på det naturlige:

[...] det dreiet seg her om et stærkt og dygtig kvindfolk som et langt ophold i kunstig luft hadde forvaklet, - hun stanget imot en mand som stod altfor fast på sine føtter. Han hadde ikke et øyeblikk forlatt sin naturlige plass på jorden, sin tomt.⁶⁵

Dette med det underjordiske og det overjordiske blir også nevnt ved en senere anledning i romanen. Når Isak er på vei hjem fra skogsarbeidet, ser han gården sin, Sellanraa:

Han hadde tilbakelagt det meste av veien, i det gode måneskin så han Sellanraa borti lien, der lå det pent og ryddet, men lite og mest som underjordisk og se til fordi det var så dypt nedsnedd. Nu fikk han tømmer igjen, og det skulle vel bli en forundring på Inger og børnene når de fik høre hvad han skulde bruke det til, hvad for en overjordisk bygning han tænkte på.⁶⁶

Her kan vi se at Sellanraa blir beskrevet som underjordisk, og lite og nedsnødd. Mens Isak har planer om en ny bygning som blir beskrevet som overjordisk, likesom telegrafstolpene ble beskrevet tidligere. Kanskje hinner dette til at også Isaks prosjekter kan bli så veldige at de blir unaturlige og fremmede i marken?

Det er tydelig at når menneskene på Sellanraa blir forandret eller påvirket av sivilisasjonen, sees dette på som noe negativt i *Markens Grøde*. Både Inger, eldstesønnen Eleseus og naboen Brede blir omtalt med skepsis når de blir påvirket av kulturen i bygden og byene⁶⁷. Særlig Brede blir et symbol på bygdelivet og alt som Isak ikke er. Som vi så ovenfor er Isak tydelig på at det er jorden han er kommet til marken for, og at det er arbeidet på gården han og familien lever av.⁶⁸ Brede derimot, er ingen arbeidskar slik som Isak, og lengter tilbake til bygden:

Å selv om han tapte på det så vilde Brede sælge, hvad skulde han med jord! Han længtet ned til bygden igjen, til letsindet og sladderer og kramboden – dit længtet han i stedet for å slå sig til ro her og arbeide og glemme den store verden.⁶⁹

Det er åpenbart i første del av romanen at Isaks skepsis til bygden blir sett på som de rette verdier. Men det er ikke like åpenbart hvorvidt det er Isaks vilje og personlighet alene som

⁶⁴ Hamsun 1972 [1917]: 85ff

⁶⁵ Hamsun 1972 [1917]: 103

⁶⁶ Hamsun 1972 [1917]: 115

⁶⁷ Hamsun 1972 [1917]: 85, 143, 110

⁶⁸ Hamsun 1972 [1917]: 61

⁶⁹ Hamsun 1972 [1917]: 110

styrer dette. Mot slutten av romanens første del reflekterer fortelleren over om Isak hadde blitt påvirket av sivilisasjonen dersom han levde bygden:

Hadde Isak levet nede i bygden vilde kanskje den store verden ha indvirket litt endog på ham, der var så meget gildt, så fine forhold, han vilde ha kjøpt unødvendigheter gåt med rød helgeskjorte til hverdag. Her i marken var han været mot alle overdrivelser, han levet i klar luft, han vasket sig søndag morgen og lauget sig når han var oppe i fjældvannet.⁷⁰

Svaret på dette blir i første omgang at Isak er vernet mot disse «overdrivelsene», fordi han lever i «klar luft» i marken.⁷¹ Men det hviler en viss ambivalens over Isak, en ambivalens som blir sterkere gjennom romanen. For Isaks gård ekspanderer stadig, han kjøper flere og flere ting og utvider sitt jordbruk. Dette topper seg nettopp i slutten av romanens første del, i samme kapitlet som sitatet ovenfor. Isak skaffer seg en slåmaskin. Denne slåmaskinen og hele episoden med den første prøveturen, går imot Isaks tidligere prinsipper, ja, den er nær sagt en eksemplifisering av det som ville skje med Isak dersom han «levet nede i bygden» og «den store verden» påvirket ham. For det første, så beskrives slåmaskinen som «en nyhet fra bygden»⁷², den er noe helt moderne: «Den første slåmaskinen i marken, den første i bygden, rød og blå, praktfuld for menneskenes øine.»⁷³ Hele hendelsen er skildret som at dette nettopp er «meget gildt». For det andre, så får vi et hint om at slåmaskinen representerer noe overjordisk, fortelleren beskriver nemlig Isak og slåmaskinen som noe nærmest overjordisk når han skal vise den frem til kvinnene på gården: «Se han længter vel efter å høre hvad menneskene på jorden sier[...]»⁷⁴ For det tredje, så er Isak faktisk kledd i søndagsklærne sine når han prøvekjører slåmaskinen. Han sitter «i helgeklær og fuld puds, i trøye og hat». Dette er helt i tråd med fortellerens karakteristikk av hva Isak ville gjort dersom han hadde blitt påvirket av bygdelivet; at han ville «kjøpt unødvendigheter og gått med helgeklær til hverdags.»⁷⁵

I første del av *Markens grøde* har altså Isak et nokså distansert forhold til bygden og storsamfunnet, men dette er imidlertid ikke konstant. Helt fra romanens første side tar han turer fra marken og ned til bygden for å komme hjem med dyr, redskaper, mat og andre produkter. Turene blir sjeldent skildret i detalj og handlingen foregår i all hovedsak i marken. Han er engstelig både når Geissler kommer for å kreve betaling for Sellanraa og når

⁷⁰ Hamsun 1972 [1917]: 141

⁷¹ Hamsun 1972 [1917]: 141

⁷² Hamsun 1972 [1917]: 144

⁷³ Hamsun 1972 [1917]: 145

⁷⁴ Hamsun 1972 [1917]: 146

⁷⁵ Hamsun 1972 [1917]: 141

myndighetene kommer for å arrestere Inger, men han viser ingen bitterhet overfor storsamfunnet. Han finner seg i Ingers fengsling, og finner kjøpet av Sellanraa «mindre og mindre urimelig». ⁷⁶ Han viser altså få tegn til opposisjon eller kritikk mot sivilisasjonen, han bare lever i marken. Men dette gjør han ikke uten påvirkning fra bygden, som vi så i episoden med slåmaskinen.

Når det gjelder fortelleren i romanen, ser vi en noe tydeligere form for sivilisasjonskritikk. Isak blir eksempelet for hvordan en gjør det rette. Han arbeider med jordbruk og bor i marken. Mens de karakterene som blir tydelig påvirket av sivilisasjonen, slik som Inger, Eleseus og Brede, blir beskrevet som lettsinnet, forvaklet eller forandret av den «kunstige» byluften. Også telegraflinjen blir beskrevet som noe kunstig, eller «overjordisk». Dette overjordiske kan i første omgang tolkes som noe fremmed, ned negativ klang. Men dette er også noe som utvikler seg utover i romanen, når Isak har planer om å bygge en ny bygning på Sellanraa, så beskrives også denne som overjordisk. Og det toppe seg når Isak viser frem slåmaskinen, da er det han selv og den nye maskinen som fremstilles som noe overjordisk. Og kanskje mer overraskende er det at hele denne episoden beskrives som en glede og nærmest som et mirakel, uten antydning til at slåmaskinen kunne være noe kunstig og fremmed i marken.

Når det kommer til den urbane påvirkningen hos Inger og Eleseus, så har de to situasjonene forskjellig utfall i slutten av romanen. Inger vender seg stadig av med skikkene og interessene som hun får fra oppholdet i Trondheim. I slutten av romanen blir det bekreftet at hun igjen har funnet «sin plass» i marken. Hun får for første og eneste gang tittelen «markgrevinden». Og romanen slutter av med at Inger er hjemme igjen: «Inger har seilet på den store sjø og været i byen, nu er hun hjemme igjen[...]»⁷⁷ Med Eleseus går det annerledes. Han forblir påvirket av bylivet gjennom hele romanen, og passer ikke inn blant de andre markboerne: «En rar mand i marken, en herre med tynde skrivehænder og et kvindfolks sans for stas og paraply og stok og galoscher. Borttufset, forbyttet, en uforståelig ungar.»⁷⁸ Og det ender med at han reiser til Amerika, og aldri kommer igjen.⁷⁹ Jeg tolker historien om eldstesønnen på Sellanraa som en ulykkelig historie. Både for Isak og for fortelleren virker Eleseus' skjebne som en trist affære. Han går dessverre tapt for folkene i marken og ender opp i selve definisjonen av moderne sivilisasjon og storsamfunn, Amerika.

⁷⁶ Hamsun 1972 [1917]: 33

⁷⁷ Hamsun 1972 [1917]: 268

⁷⁸ Hamsun 1972 [1917]: 251

⁷⁹ Hamsun 1972 [1917]: 259

Mens Eleseus bestemmer seg for å dra fra marken for godt, har Isak og Sellanraa blitt mer og mer selvforsynt. Det at gruvedriften flyttes til sørsiden av fjellet og ser ut til å være den siste avgjørende grunnen til at Eleseus ser nødt til å flytte fra marken. Ved den samme situasjonen får man inntrykk av at Sellanraa har blitt mer selvforsynt:

[B]ergverksdriften var bøyet bort fra disse trakter, men ingen markbo hadde mistet hodet for det, de hadde jordbruket, de hadde sin avling og sine dyr. Det var ikke så meget med penger nei, men det var med alle livets nødvendigheter, med absolutt alle.⁸⁰

Isak utvikler seg altså til å bli mer og mer selvforsynt. I nest siste kapittel, når Isak og Eleseus kjører sammen til bygden for siste gang, så får vi vite at det har blitt en sjeldenhet at Isak selv tar turen ned til bygden: «Når Isak kom kjørende nedover Marken så var ikke det en ubetydelig hendelse, han kom så sjelden, Sivert pleiet å komme i hans sted.»⁸¹ Det virker igjen som at Isak prøver å minimere kontakten med sivilisasjonen, men som vi har sett, blir ikke gården Sellanraa helt avkoblet fra storsamfunnet.

Natur

I forrige del av denne analysen undersøkte jeg forholdet mellom mennesker og sivilisasjon i *Markens Grøde*. I denne neste delen vil jeg ta for meg forholdet mellom mennesker og naturen. Jeg vil undersøke hvilken rolle naturen spiller i *Markens grøde*. Jeg vil også komme inn på ulike miljøetiske posisjoner, og jeg vil stille spørsmålet; Har naturen intrinsisk verdi i romanen? Dette er dog ikke et kapittel kun om den ikke-menneskelige naturen og villmarken i *Markens grøde*. Det vil bli viktig å skille mellom ikke-menneskelig natur og natur som er bearbeidet av mennesker.

Som nevnt i innledningen i forrige kapittel, begynner *Markens grøde* i skogen. Men romanen begynner ikke med noen utpreget skildring av villmarken, den begynner med den første forandring som Isak påfører skogen, hans første fotspor, stien. Og dette første avsnittet demonstrerer et forhold mellom menneske og natur som er gjennomgående i romanen, nemlig at mennesket former naturen rundt seg: «Den lange, lange sti over myrene og ind i skogene hvem har trukket op den? Manden, mennesket, den første som var her. Det var ingen sti før

⁸⁰ Hamsun 1972[1917]: 228

⁸¹ Hamsun 1972 [1917]: 247

ham.»⁸² Det er interessant hvor tydelig fortelleren her er på at den var mennesket som var den «første» i marken. Det fremstilles som at Isak kom til marken før ville dyr og før samer: «Siden fulgte et og andet dyr de svake spor over moer og myrer og gjorde dem tydeligere, og siden igjen begyndte en og annen lap å snuse stien op[...]»⁸³ Denne rekkefølgen er likesom et hierarki som rettferdiggjør at Isak slår seg ned i marken. Det demonstrerer at Isak ikke koloniserer et område som allerede er bebodd av dyr og andre mennesker. Isak finner seg umiddelbart til rette i marken, og føler seg meg en gang hjemme: «Han sover om nettene på et barleie, han er blit så hjemme her[...]»⁸⁴ Fra første dag i marken begynner altså Isak å lage seg et hjem. Dette innebærer også, som vi så med stien, at han former naturen rundt seg. Han hogger ved, setter opp en gamme, bryter opp åker, murer steingjerder og skaffer seg husdyr.⁸⁵ På dette tidlige stadiet av Isaks liv i marken kan vi si at han har et nært forhold til naturen. Det vil si at han er mer knyttet til naturen enn hva han ville vært dersom han levde i en by. Men det er også en kjensgjerning at han former naturen etter sine egne behov, for å kunne leve i marken. Det at Isak med nødvendighet må forme naturen rundt seg for å kunne leve i den, er et poeng som både Hennig Wærp og Peter Mortensen er inne på i sine analyser.⁸⁶ Men i vi kan også se til Reinhard Hennigs poeng om at også i dette tidlige stadiet av Isaks prosjekt, virker det som at det hele er drevet av en tankegang om progresjon og stadig utvidelse av gården, og dermed også utvidelse av omveltingen av naturen i marken.⁸⁷ Vi kan se at ideen om å omgjøre naturlandskapet til kulturlandskap er tilstede tidlig i romanen: «Her stod nu gammel og diger urskog like ind på husene og spærret al utvidelse av slåttmarken[...]»⁸⁸ Som vi husker fra forrige kapittel var Isaks forhold til bygden og sivilisasjonen preget av distanse og noe form for skepsis. Livet i marken gir derimot langt mer positive konnotasjoner. Men om vi studerer hva livet i marken innebærer, så kan vi si at det er nybygget og gårdsdriften som er i fokus, ikke den ikke-menneskelige naturen. Sitatet ovenfor illustrerer nettopp dette. Den gamle urskogen står i veien for Isaks planer om å utvide gårdsdriften.

Med dette kommer vi inn på de mest sentrale spørsmålene i denne analysen; hvilke holdninger til naturen blir uttrykt i romanen? Og kan vi si at den ikke-menneskelige naturen har instinsisk verdi for Isak, for fortelleren, eller for andre karakterer i *Markens grøde*? Også i

⁸² Hamsun 1972 [1917]: 5

⁸³ Hamsun 1972 [1917]: 5

⁸⁴ Hamsun 1972 [1917]: 6

⁸⁵ Hamsun 1972 [1917]: 6

⁸⁶ Se side 13 og 15

⁸⁷ Hennig 2018: 31

⁸⁸ Hamsun 1972 [1917]: 18

besvarelsen av disse spørsmålene kan vi se til romanens innledende del. For når Isak velger stedet hvor han vil slå seg ned, så ser han verdier ved de forskjellige naturlige elementene:

Han går på vestsiden av et dalføre med blandet skog, her er også løvskog og græsbound, det rækker i timer, det skumrer, men han hører et lite sus av en elv, og dette lille sus opliver ham som noget levende.⁸⁹

Vi kan lese at mens Isak går og leter etter et sted å slå seg ned, så blir han «oplivet» av suset fra en elv. Han finner med andre ord en form for verdi i denne elven. Man kunne kanskje tenke seg at han blir glad for å høre denne elven simpelthen fordi lyden av elven er vakker og beroligende. Men jeg finner det riktigere å tolke det som at Isak finner elven nyttig og helt nødvendig på en plass han ønsker å leve, og at det er derfor han blir «oplivet». Det samme gjelder for neste avsnitt hvor han ser flere verdier ved lien han har funnet: «En rugende rype slår pludselig op ved hans føtter og hvæser vildt imot ham og mannen nikker igjen at her på stedet er dyr og fugler, det høver atter!»⁹⁰ Isak er fornøyd med at det også er fugleliv på stedet han har funnet. Kanskje liker han at det er fugleliv fordi han ser egenverdien i levende vesener, og ønsker å leve i deres nærvær? Det er nok mer trolig at han ser rypen som en ressurs. Det er jo kjent at mennesker kan jakte på ryper og slik skaffe seg mat. Men Isak er ingen jeger. Bortsett fra å fiske, så jakter ikke Isak på ville dyr i marken, han lever av sine egne husdyr. Derfor er det enda mer opplagt at Isak ser verdien i den gode dyrkejorden som er i lien:

Når han stanser hist og her og graver med et jærn i jorden finder han her muldjord og der myr, gjødslet av flere tusen års løvfald og rotten kvist. Manden nikker at her slår han sig ned, jo det gjør han, slår sig ned.⁹¹

Isak finner jord som er godt gjødslet og egner seg til dyrking. Også dette virker avgjørende for valget av sitt nye bosted. Her er det tydelig at Isak ser jorden som en ressurs. Han ser ikke noe intrinsisk verdi ved jorden, jordens verdi er instrumentell for ham. Han kan dyrke den og leve på dette stedet. Her kan vi snakke om at Isak uttrykker et antroposentrisk verdisett. Det er gjennomgående i romanen at både Isak og fortelleren ser på naturlige elementer som ressurser for menneskene på Sellanraa. Det som kommer gården til gode blir sett på som mirakler og velsignelser, for eksempel når været kommer avlingen til nytte: «[...] da ni uker var gåt så

⁸⁹ Hamsun 1972 [1917]: 5

⁹⁰ Hamsun 1972 [1917]: 6

⁹¹ Hamsun 1972 [1917]: 6

kom det riktig velsignet med regn, et helt døgn regn[...]».⁹² Men det er ikke bare naturlige elementer som blir sett på som goder i marken. Også poteten, som menneskene selv har bragt til marken blir beskrevet som en velsignelse, nettopp fordi den kommer menneskene til gode:

Å poteten er en makeløs frukt, den står i tørke, den står i væte, men vokser. Den trodser veiret og tåler meget, får den litt pen behandling av mennesket lønner den femtenfoldig igjen [...] Den vanagtede og velsignede potet!⁹³

Det spiller altså liten rolle om det er den ikke-menneskelige naturen eller den menneskelige naturen som kommer menneskene til gode. Om det kan sees på som en god ressurs, så blir det vurdert som en «velsignelse». I dette ligger nøkkelen til å forstå de verdier som blir uttrykt i romanen generelt. Når Isak skaffer seg nye husdyr, redskaper, planter, bygger flere bygninger eller utvider jordene, altså når han og familien forbedrer kårene på Sellanraa, så blir dette sett på som utelukkende positivt. I de passasjene som oppsummerer utviklingen på Sellanraa uttrykkes en fryd over forandringene på stedet. Tidlig i romanen virker dette som en dempet fascinasjon: «Mærkelig så meget her var bragt istand i ødemarken nu, menneskebolig og buskapshus og ryddede marker, alt på tre år.»⁹⁴ Men dette eskalerer utover i romanen, og jo større forandringene er, jo tydeligere er de knyttet til fryd og fornøyelse: «Ødemarken var blitt ukjendelig og beboet, en velsignelse hadde lagt sig over den, liv var opståt av en lang drøm, mennesker levet her, børn færdedes omkring husene.»⁹⁵ Vi kan se at marken, slik den var før Isak slo seg ned, blir beskrevet som «ødemarken». Og forandringene som menneskene fører med seg, blir beskrevet som en «velsignelse». Kapittel 15 i romanen innledes med nok et eksempel på de omfattende forandringene på stedet:

Store forandringer på Sellanraa.

Ja intet var til å kjende igjen fra den første tid, her var nu alskens huser og sag og kværn, og marken øde var blitt et menneskeland.⁹⁶

Første del av *Markens grøde* runder av med episoden med den nye slåmaskinen, som jeg omtalte i forrige kapittel. Under denne begivenheten vitnes det om en lykke hos folkene på Sellanraa, «Lykkelige Isak, lykkelige mennesker på Sellanraa!»⁹⁷ Vi ser igjen at faktorer som øker levestandarden for menneskene på gården, blir betraktet som positive. Og romanens

⁹² Hamsun 1972 [1917]: 27

⁹³ Hamsun 1972 [1917]: 25

⁹⁴ Hamsun 1972 [1917]: 29

⁹⁵ Hamsun 1972 [1917]: 74

⁹⁶ Hamsun 1972 [1917]: 112

⁹⁷ Hamsun 1972 [1917]: 146

andre del innledes med nok en beskrivelse av marken før og etter menneskenes inntreden: «Sellanraa er ikke lenger et øde sted, her er syv mennesker med småt og stort.»⁹⁸

I andre del av romanen begynner gruvedriften i fjellet ovenfor Sellanraa. Dette er stort inngrep iden ikke-menneskelige naturen, som også påvirker omgivelsene lengre nede i marken. Både Inger og Aronsen driver handel med arbeiderene.⁹⁹ Utbyggingen av veien er med på å illustrere forandringene:

De fik ret hesteeierne i bygden, det blev en vældig kjøring av varer op til Storborg, veien måtte flere steder omlægges og gjøres istand, det blev noget andet end Isaks første smale sti opover marken.¹⁰⁰

Midt i denne begivenheten i marken, markeres det at Isak ikke blir påvirket. Han fortsetter å ha fullt fokus på jordbruket og utvidelse av gården sin. «Isak trampet sin dundrende gang og dyrket sin jord, intet forstyrret ham[...]»¹⁰¹. Denne holdningen er å forstå som den rette holdningen i marken, hvert fall lønner det seg for Isak å holde seg til jordbruket fremfor å drive handel med gruvearbeiderne:

Høsten utover foregår nu det sædvanlige arbeide i hele marken, like ned til bygden, poteten takes op, kornet berges ind, storfæet blir sluppet på jordet. Det er otte nybygg og alle steder har de det travlt, men på handelsstedet Storborg har de ikke dyr og ikke grønt jorde, de har bare have, og ellers så har de ingen handel mere, og ingen har det travlt der.¹⁰²

Vi ser at når gruvedriften stanser, så er det de gårdene som har holdt seg til jordbruket, som klarer seg best. Handelsstedet til Aronsen blir et tydelig eksempel på hvordan man ikke bør leve i marken.

Hvis vi skal utfra dette knytte holdningene og verdiene i *Markens grøde* til de ulike miljøetiske posisjonene som jeg har vært innom i teoridelen denne oppgaven, så vil jeg hevde at vi kan se noen tydelige linjer. Isak har først og fremst et nokså distansert, men dog ambivalent forhold til sivilisasjonen og menneskenes storsamfunn. Han verdsetter livet i marken fremfor bygdelivet og bylivet. Men når det er sagt, så er det ikke den ikke-menneskelige naturen som er kjernen i hans alternative måte å leve på. Det er gårdslivet i marken, jordbruket, og bondekulturen. Jo mer han former «ødemarken» til et

⁹⁸ Hamsun 1972 [1917]: 148

⁹⁹ Hamsun 1972 [1917]: 180

¹⁰⁰ Hamsun 1972 [1917]: 181

¹⁰¹ Hamsun 1972 [1917]: 180

¹⁰² Hamsun 1972 [1917]: 198

«menneskeland», jo lykkelige blir han. De naturlige elementene, dyrene og plantene i marken får sin verdi gjennom å være til nytte for menneskene. Elven, jorden, husdyrene og plantene på Sellanraa er ressurser som hjelper Isak med å øke levekårene i marken. De har instrumentell verdi. Dermed vil jeg hevde at *Markens grøde* uttrykker et antroposentrisk syn på verden.

Med dette tatt i betraktning, må det også nevnes at det finnes trekk i romanen som viser at også andre ting enn jordbruk og menneskelig velvære blir verdsatt. I en passasje hvor Isak, Sivert og Fredrik Strøm driver veiarbeid, skildres høsten og naturlige elementer på denne måten:

Nu begynder høsten, det tier overalt i skogen omkring, fjældet står der, solen står der, i kvæld vil måne og stjærner komme, alt er faste forhold, det er fuldt av vennlighet, en favn. Her har menneskene tid til å hvile i lyngen, med en arm til hodepute.¹⁰³

Sitatet viser at det slettes ikke kun er utbygging av gårdsbruk og ekspansjon av dyrkede jorder som er verdsatt i *Markens grøde*. Her blir tvert imot det uforanderlige verdsatt, de «faste forhold». Naturlige elementer som månen og stjernene, har liten eller ingen nytteverdi for gårdsdrift. Likevel blir de satt pris på og beskrevet som fulle av vennlighet. Og det er ikke arbeidet, men «hvilen» som blir en verdi her. Og detaljen «med en arm til hodepute» kan tolkes som et nostalgisk symbol tilbake til Isaks første natt i marken, hvor han også «kaster sig på sin arm i lyngen.»¹⁰⁴ Det er med andre ord også et sammensatt forhold mellom menneskene i marken og naturen i romanen. Selv om det i hovedsak dreier seg om jordbruk, arbeid og forming av den ikke-menneskelige naturen, så finnes det slike episoder hvor menneskenes tilknytning til den ikke-menneskelige naturen virker sterk. Ja, de er kanskje så tilknyttet omgivelsene at de ser intrinsisk verdi i den ikke-menneskelige naturen rundt seg?

En episode fra *Markens grøde*, som jeg finner illustrerende for - og nærmest som en karikatur på - forholdet mellom Isak og naturen, er «kampen mellom Isak og stenen» mot slutten av romanen. Episoden belyser også spørsmålet om Isak ser intrinsisk verdi i naturlige elementer. Passasjen starter med at Isak får problemer med å flytte en stor stein opp av jorden. Han graver rundt den og bruker spett, men får ikke rikket på den. Isak blir mer og mer irritert da han ikke klarer å flytte på steinen, og frustrasjonen rettes mot stenen: «Isak begyndte nok å bli litt ærtet av stenen[...] Han kritiserte den, den var så rund og idiotisk, den var ikke til å få tak

¹⁰³ Hamsun 1972 [1917]: 201

¹⁰⁴ Hamsun 1972 [1917]: 5

på, ja det var ikke frit for at han syntes den var galt skapt.»¹⁰⁵ Det hele utvikler seg til å bli en kamp mellom Isak og steinen, mann mot natur. «Jordbryteren hadde på følelsen at stenen ikke lenger var uovervindelig.»¹⁰⁶ I duellen med steinen, synes Isak etter hvert å ville ødelegge hele steinen bare for å ikke tape kampen:

[H]an synes å ville etterlate denne sten som en ruin imot før. Hvorfor skulde han ikke gjøre det? En sten man hater til døden er det bare en formalitet å knuse. Og om stenen gjorde motstand, om den ikke lot seg knuse? Den skulde få se hvem som ble den overlevende av dem!¹⁰⁷

Kampen mellom Isak og steinen kan nok oppleves som komisk. Det er nok av Hamsunsk overdrivelse i passasjen. Men det interessante for forholdet mellom menneske og naturen blir tydelig idet Isak omsider får snudd stenen og oppdager at den er flat på undersiden:

[H]ele fundet forundrer og glæder ham, det er en gagnsten av bedste slag, en dørhelle. En større pengesum ville langfra ha fylt markboens hjerte med så megen tilfredshet. En fin dørhelle! Sier han stolt.¹⁰⁸

Vi ser at Isaks hat overfor steinen endres straks han oppdager at den kan brukes til noe på gården. Steinen blir plutselig en ressurs for Isak. Idet steinen får en funksjon, idet den går fra å være et naturlig element til å bli del av kulturlandskapet på Sellanraa, så ser Isak stor verdi i den. Den blir mer verdifull enn «en større pengesum». Dette er altså et tydelig eksempel på hvordan Isak former naturen rundt seg for at den skal komme til nytte på gården, men det viser også at Isak ser verdien i en stein, først når den kan brukes til dørhelle. Vi snakker altså om en instrumentell verdi her. Verdisystemet til Isak i denne episoden, koker ned til menneskelig nytteverdi. Altså har vi enda et eksempel på et antroposentrisk syn på verden i *Markens grøde*. Min tolkning av scenen med Isak og steinen er som vi ser stikk i strid med hva Henning Wærp foreslår. Da vi husker at han mener at dørhellen kan virke som et symbol på kontakt mellom natur og kultur, i kontrast til en trapp som atskiller de to sfærene.¹⁰⁹

Det er også et annet punkt ved analysen til Wærp som jeg har tolket på helt en annen måte. Han har som vi husker et delkapittel om husdyrene i *Markens grøde*. Hans poeng her, ser ut til å være at menneskene på Sellanraa er nært knyttet til husdyrene på gården. Og han mener at antropomorferingen – at dyrene blir skildret med menneskelige egenskaper, henger sammen

¹⁰⁵ Hamsun 1972 [1917]: 230

¹⁰⁶ Hamsun 1972 [1917]: 231

¹⁰⁷ Hamsun 1972 [1917]: 234

¹⁰⁸ Hamsun 1972 [1917]: 235

¹⁰⁹ Wærp 2018: 203

«med et prosjekt av dypere naturkontakt.»¹¹⁰ Wærp refererer til Garrard, og nevner at man kan skille mellom studier av husdyr og studier av ville dyr, og gjør det klart at det er husdyr det er snakk om i *Markens grøde*. Det er nettopp dette som får meg til å tolke dyrelivet i romanen på en annen måte enn Wærp. For det ingen tvil om at det er domestiserte husdyr, og ikke ville dyr i naturen, som blir skildret i *Markens grøde*.

Noe av det første Isak tar meg seg til marken, er to geiter. Gjennom romanen vokser buskappen i takt med gårdens utvidelsen av mennesker, huser og åkrer. Det kommer etter hvert mer småfe, kyr, okse, hest, høns og gris til Sellanraa, og i slutten av romanen er det rundt seksti dyr på gården.¹¹¹ Husdyrene på gården får en nokså stor rolle i romanen. De blir skildret jevnlig, og gjerne beskrevet med antropomorfismer, slik som Wærp skriver. De *ville* dyrene i marken derimot, får ikke noen sentral plass i verket. Kun en sjelden gang er det snakk om ryper, fisk, orrfugl og andre smådyr, ofte i korte passasjer hvor disse dyrene er en del av naturskildringene.¹¹² Som når Sivert og Eleseus går nedover marken i slutten av romanen: «orrerne spiller hele veien i en eller anden ås[...]»¹¹³ Det er bemerkelsesverdig hvordan det ikke blir skildret et eneste større vilt pattedyr i romanen. Fra innledningen husker vi at det fulgte «og andet dyr» opp stien som Isak, mennesket trakk opp.¹¹⁴ Men disse får ingen plass videre i fortellingen. Dyr som elg, rådyr, ulv, bjørn, gaupe, finnes ikke skildret. Ikke annet enn at Isak minner Inger på faren for at et bortkommen sau kan bli tatt av rovdyr.¹¹⁵

Poenget mitt her er at domestiserte husdyr ikke kan anses for å være en del av den ikke-menneskelige naturen i marken, de er kommet med menneskene og tilhører menneskelig kultur. Jeg er derfor ikke enig med Wærp om at skildringen av dyreliv, og forholdet mellom mennesker og dyr i *Markens grøde* henger sammen med «et prosjekt av dypere naturkontakt».¹¹⁶ Jeg ser det snarere som nok et eksempel på at det er gårdskulturen, og den menneskelige naturen som er i fokus i verket, ikke villmarken og det ikke-menneskelige.

Vi kan også koble forholdet mellom mennesker og dyr til et miljøetisk perspektiv. Det ser tydelig ut til at både Isak og Inger verdsetter dyrene på Sellanraa. Men så er jo også samtlige

¹¹⁰ Wærp 2018: 206

¹¹¹ Hamsun 1972[1917]: 268

¹¹² Hamsun 1972[1917]: 6, 113, 258

¹¹³ Hamsun 1972 [1917]: 258

¹¹⁴ Hamsun 1972[1917]: 5

¹¹⁵ Hamsun 1972[1917]: 91

¹¹⁶ Wærp 2018: 206

av dyrene til nytte for gården, de er en ressurs. Isak tar stadig med seg animalske produkter til bygden for å selge eller bytte:

Han har fått istand såpas til vei nedover marken at han kan komme til bygden med hest og kjærre, men oftest så bærer han gjeitost eller skind og bark og næver og smør og æg, altsammen varer som han sælger og får andre varer i stedet for.¹¹⁷

I sitatet ovenfor ser vi at hesten brukes som transportmiddel og at Isak selger en rekke animalske produkter nede i bygden. Siden dyrene er en såpass sentral økonomisk ressurs for Isak, er det nærliggende å tenke at verdien han ser i dyrene er instrumentell. I et biosentrisk perspektiv ville man sett intrinsisk verdi i hvert individ. Vi kan ikke slå fast at det er umulig at Isak finner intrinsisk verdi i dyrene sine, men om vi følger samme mønster som med stenen, som først fikk verdi ved at den kunne brukes til dørhelle, så vil jeg foreslå at Isak verdsetter dyrene på gården nettopp fordi at de er en ressurs for han og familien hans. Vi ser med andre ord nok en gang trekk som vitner om et antroposentrisk verdisett i *Markens grøde*.

Det gode liv

Jeg har til nå i analysen undersøkt menneskenes forhold til sivilisasjon og til naturen, i *Markens grøde*. I denne siste delen av analysen søker jeg å sette sammen noen av funnene mine, og jeg vil prøve å sammenfatte og beskrive ytterligere de verdier og holdninger som blir uttrykt i verket. Hvordan ser Isak, fortelleren og andre karakterer på livet og omgivelsene? Kan vi tolke frem noen bestemt livsfilosofi? Kan vi snakke om et budskap i verket? Og hvordan henger dette sammen med økologi og miljøetikk?

Både i kapittelet om sivilisasjon og i kapittelet om natur, slo jeg fast at holdningene og verdiene i verket er ambivalente eller sammensatte. For i *Markens grøde* er det ikke én dominerende holdning til forholdet mellom mennesker og sivilisasjon, eller mellom mennesker og natur. Det er ikke ett verdisett som råder romanen igjennom. Holdninger skifter, karakterene går gjennom en utvikling, og det er flere stemmer samtidig. Som vi så ovenfor, kan det i det ene øyeblikk virke som at Isak aldri kunne kjøpt ha unødvendigheter og gått med rød helgeskjorte til hverdags, litt senere kjøper han en moderne slåmaskin og tar første prøveturen iført nettopp helgeklær.

¹¹⁷ Hamsun 1972[1917]: 82

Jeg startet denne analysen med å undersøke forholdet mellom mennesker og sivilisasjon i *Markens grøde*. Og noe av det første jeg merket meg var at det gis lite plass til sivilisasjonen romanen. Turene ned til bygden blir sjeldent skildret i detalj, det er livet i marken som er i fokus. Jeg mener at dette er illustrerende for Isaks forhold til sivilisasjonen. Han som karakter ser ikke ut til å ha noen sterke negative holdninger overfor bygden, han bare velger å leve upåvirket av bygdelivet, i den grad det lar seg gjøre. Men jeg merket meg også at han, helt fra starten av, *er* nettopp nokså avhengig av turene ned til bygden for å kunne utvide gården sin. Mot slutten av romanen får vi inntrykk av at Isak har blitt mer selvforsynt og at turene ned til bygden har avtatt. I siste kapittel i romanen, som for øvrig vil bli et sentralt kapittel i denne delen av analysen, kommer en siste fremstilling av hvordan Isak lever. Hovedtrekkene her er at han er selvforsynt i stor grad, og at han er bonde til fingerspissene:

Der går Isak og sår, intet andet enn en kværnkall av skikkelse, en kubbe. Han går i hjemmeverkede klær, ulden er av hans egne sauer, støvlene av hans egne kalver og kjyr[...] Han er markbo i sind og skind og jordbruker uten nåde. En gjenopstanden fra fortiden som peker fremtiden ut, en mand fra det første jordbruk, landnamsmannen, ni hundrede år gammel og igjen dagens mann.¹¹⁸

Vi ser at fortelleren knytter Isak til fortiden, at han er som «den første jordbruker». Jeg vurderer dette som at fortelleren betrakter Isak som en mann med samme verdier som en jordbruker fra fortiden. Det kan ikke være ment i bokstavelig forstand, for en jordbruker som levde for ni hundre år siden, ville neppe hatt en moderne slåmaskin. Og med verdier som å leve av eget jordbruk fremfor å leve i et storsamfunn så mener også fortelleren at Isak «peker fremtiden ut». Han er altså, ifølge fortelleren, «igjen dagens mann», hvilket jeg tolker som at han lever på et vis som fortelleren foretrekker. Det livet Isak og de andre på Sellanraa lever er også, ifølge fortelleren, i forbindelse med naturen. I neste avsnitt i romanen skildres Isak og Sivert i sitt gårdsarbeid:

Isak sår. Kvældsolen skinner på kornet, det stritter ut fra hans hånd i bue og synker som en gulddryft i jorden. Der kommer Sivert og skal harve, siden skal han rulle, så harver han igjen. Skogen og fjældene står og ser på, alt er høihet og vælde, her er sammenheng og mål.¹¹⁹

Sitatet gjenspeiler et poeng som jeg har vært inne på tidligere i analysen; det er jordbruket og gårdsarbeidet som stadig er i fokus. Og naturen, her i form av kveldsol, jorden, skogen og

¹¹⁸ Hamsun 1972[1917]: 267

¹¹⁹ Hamsun 1972[1917]: 267

fjellene, er i bakgrunnen av gårdsarbeidet. Men her konstaterer også fortelleren at det er en sammenheng mellom naturen og gården på Sellanraa.

En annen karakter, Geissler, virker å være enig med fortelleren både i at Isak «peker fremtiden ut», og i at livet på Sellanraa er i pakt med naturen. I hans tale til Sivert i slutten av romanen nevner han igjen at «Det skal være 32 tusen slike karer i landet som din far!»¹²⁰ Jeg mener at Geissler er tydelig overbevist om at Isaks måte å leve på er den rette måten, da han mener bent ut at landet ikke har nok av sånne som Isak.¹²¹ Og han er som sagt også enig med fortellerens vurdering av at livet på Sellanraa er i pakt med naturen:

Ta dere Sellanraafolk: dere ser hver dag på nogen blå fjæld, det er ikke opfundne tingester, det er gamle fjæld, de står dypt nedsunkne i fortid; men dere har dem til kamerater. Dere går der sammen med himlen og jorden og er ett med dem[...]¹²²

Geissler mener at folkene på Sellanraa lever sammen med naturen, at menneskene og naturen «er ett». Dette utfyller han videre når han sier til Sivert:

Mennesket og naturen bombarderer ikke hverandre, de gir hverandre ret, de konkurrerer ikke, kapløper ikke efter noget, de følges ad. Midt i dette går dere Sellanraafolk og er til. Fjældene, skogen, myrene, engene, himlen og stjernene – å det er ikke fattig og tilmålt, det er uten måte.¹²³

Vi ser at Geissler mener at folkene på Sellanraa og naturen ikke «bombarderer hverandre», at menneskene lever i et gjensidig forhold med naturen, at det ikke er en kamp mellom menneskene og naturen. Her kan vi tenke tilbake på scenen som jeg omtalte i forrige kapittel, hvor Isak nærmest slåss mot den store steinen. Jeg tolket denne scenen nettopp som en kamp mellom mann mot natur. Geissler har med andre ord en helt annen oppfatning av forholdet mellom menneskene og naturen på Sellanraa. Dette er nok et eksempel på at det ikke er én dominerende tankegang i *Markens grøde*. Scenen med Isak og steinen, samsvarer ikke med Geisslers betraktning av forholdene på Sellanraa.

Når jeg prøver å beskrive de holdninger og verdier som er uttrykt i *Markens grøde*, finner jeg det nyttig å skille mellom de forskjellige stemmene i romanen. Både fortelleren og Geissler uttrykker, som vi har sett, positive holdninger til Isaks måte å leve på. Men vi kan også spørre

¹²⁰ Hamsun 1972[1917]: 262

¹²¹ Hamsun 1972[1917]: 263

¹²² Hamsun 1972[1917]: 262

¹²³ Hamsun 1972[1917]: 262

oss; på hvilket grunnlag er Isaks måte å leve på, den rette måten? Er det rett utfra et miljøetisk perspektiv, eller handler det om menneskenes egen livskvalitet?

For fortellerens vedkommende, virker det som at han ser menneskenes liv og lykke som en intrinsisk verdi. Når gruvedriften blir «stor virksomhet», og handelen går godt for Aronsen på Storborg, så betrakter fortelleren dette som noe positivt: «Det var godt alt sammen, ødemarken var blitt liv, det blomstret med penger.»¹²⁴ Men dette kan også tolkes som et ironisk utsagn, for tredive sider senere, når gruvedriften igjen slår feil, så er fortelleren enda tydeligere på hva som er å betrakte for som en ekte verdi for menneskene: «Det var ikke så meget med penger nei, men det var med alle livets nødvendigheter, med absolut alle.»¹²⁵ Og det ser ut til at fortelleren vurderer jordbruket, avlingen og dyrene, «markens grøde» som det mest nødvendige nettopp fordi det gir menneskene liv, lykke og velvære. I motsetning til det menneskene får nede i bygden og i byene:

Markboen gjorde sig ikke ondt av de herligheter han ikke fik: kunst, aviser, luksus, politik var værd nøiagtig det menneskene vilde betale for det, ikke mere; markens grøde derimot den måtte skaffes til en hvilken som helst pris, den var altings ophav, den eneste kilde.¹²⁶

I dette sitatet hevder fortelleren at «markens grøde» er alle tings opphav og at det er den eneste kilden. Her må vi merke oss at dette er for «markboen», for dem som lever i marken, og lever av marken. Fortellerens poeng må være at markens grøde er opphavet og kilden for menneskenes liv i marken. For markens grøde er neppe kilden til økosystemene i marken, eller opphavet til naturen som sådan. Grødens verdi hviler altså på at den holder liv i «menneskesamfunnet» i marken. Verdisystemet koker igjen ned til at det er menneskene og deres interesser, som har intrinsisk verdi. Her kan man kanskje innvende at fortelleren også, på et tidligere punkt i romanen, uttrykker en tanke om at menneskene i marken er en gode for jorden: «De ensomme mennesker, ja så stygge og altfor frodige, men et gode for hverandre, for dyrene og for jorden!»¹²⁷ Men også dette, at menneskene er en gode for dyrene og for jorden, tolker jeg som at menneskene på Sellanraa er et gode for husdyrene på gården og for åkrene i marken, ikke for jorden i vid betydning. Dette mener jeg fordi sitatet kommer rett etter en scene der den ene kua skal kalve. Det kommer som en respons på hvor gode Isak og Inger er mot «Gullhorn».

¹²⁴ Hamsun 1972[1917]: 180

¹²⁵ Hamsun 1972[1917]: 228

¹²⁶ Hamsun 1972[1917]: 228

¹²⁷ Hamsun 1972[1917]: 19

Jeg ser altså ingen økosentrisk tankegang hverken hos Isak, fortelleren eller Geissler. Det er gjennomgående et antroposentrisk perspektiv som dominerer hos disse tre instansene. Om vi setter dette totalinntrykket mot Whites artikkel om kristendommens rolle i de økologiske problemene i verden, så finner vi at holdningene og verdiene i *Markens grøde*, er i tråd med hans teori. Vi kan ikke slå fast at det er kristne verdier som er bakgrunnen for de vi finner i Hamsuns roman, men vi kan se noen like trekk. White mente at den vestlige formen for kristendom var antroposentrisk i stor grad, og at kristendommen skapte et dualistisk verdensbilde hvor menneske og natur ble sett på som to motpoler. Og det White kaller for «den kristne dogme» rettferdiggjør menneskets utnyttning av naturen. Jeg har vært inne på flere eksempler hvor folkene på Sellanraa former naturen rundt seg i *Markens grøde*. Slik Reinhard Hennig ser det, dreier dette seg også om utnyttning av naturen.¹²⁸ Uansett om man vurderer Isaks inngrep i naturen som utnyttning eller ikke, så synes ikke Isak å se på sine virksomheter som problematiske. Han ser til og med ut til å reflektere over dette, i scenen hvor han «møter djevelen»: «[D]et var ikke umulig at det var djævelen; men hva vilde han her? Hva hadde han nettopp grepet Isak i? Å sitte og dyrke jord i tankerne og det kunne umulig ha forarget ham.» Isak er en troende mann, og han ser ingen synd i å dyrke jorden. Allerede helt i begynnelsen av romanen får vi et innblikk i Isaks religiøsitet:

Han læste aldrig i en bok, men hadde ofte sine tanker på Gud, det kunde ikke undgås, det var en troskyldighet og bæven. Stjernehimlen, suset i skogen, ensomheten, den store sne, vælden på jorden og over jorden gjorde ham dyp og andæktig mange ganger i døgnet, han var syndig og gudfryktig, om søndagene vasket han sig til ære for helgen, men arbeidet da som ellers.¹²⁹

Isaks forhold til Gud, slik det er beskrevet her, er preget av troskyldighet og gudfryktighet. Han har altså et nokså underdanig forhold til Gud. Men han forbinder også Gud med forskjellige naturlige elementer. Her nevnes stjernehimlen, suset i skogen og snøen. Dette kan tolkes som at Isak ser Gud eller Guds skapelsesverk i de naturlige elementene, ja kanskje i verdensaltet: «vælden på jorden og over jorden». Når Isak virker såpass ydmyk overfor Gud, og når han i tillegg betrakter naturen rundt seg som noe guddommelig, så kan vi nesten forvente at han heller ikke ønsker å utnytte eller ødelegge naturen rundt seg. Men Isak synes også å se på verden med et dualistisk perspektiv. I flere scener i *Markens grøde* står mennesket og naturen som motsetninger. Som for eksempel scenen men Isak og steinen. Romanens første setning er også et eksempel på dette. Stien som Isak trekker opp, er det

¹²⁸ Hennig 2018: 22, 31

¹²⁹ Hamsun 1972[1917]: 8

første inngrepet han gjør i naturen i marken. Og som jeg har vært inne på tidligere får stien en symbolsk effekt utover i romanen. Naturen blir sett på som en ressurs for menneskene. Vi kan huske på Whites begrep «Den kristne dogme», som går ut på at kristendommens skapelsesteori impliserer at det er Guds vilje at menneskene skal regjere over dyrene, plantene og utnytte naturen.¹³⁰ Slik jeg ser det, samsvarer dette med Isaks levemåte og de øvrige holdningene og verdiene i *Markens grøde*, som jeg anser for å være gjennomgående antroposentriske.

Etter å ha studert disse forskjellige aspektene ved *Markens grøde*, vil jeg spørre: Kan vi snakke om et budskap i verket? Som vi har sett i kapittelet om tidligere forskning på *Markens grøde*, kan forskjellige analyser gi svært ulike tolkninger av romanen. Jeg har ønsket å holde denne analysen selvstendig, og har derfor holdt en nokså nøytral linje til de tre tidligere analysene av verket. Det er imidlertid ikke til å komme utenom at jeg har blitt påvirket av tankene til Mortensen, Wærp og Hennig underveis i arbeidet. Når det gjelder «budskapet» i *Markens grøde*, så er også dette basert på mine tolkninger av holdningene og verdiene i romanen. Jeg anser altså menneskenes liv, lykke og velferd for å være den grunnleggende intrinsiske verdien i verket. Og jeg forstår romanen i den retning at livet borte fra sivilisasjonen og storsamfunnet kan gi menneskene nettopp liv, lykke og velferd. Målet med Isaks nybygg er ikke å skape et mer økologisk eller miljøvennlig liv for han og hans familie. Tvert imot er det en del av livet i marken å utnytte enhver ressurs som finnes i naturen. Slik kan en bygge seg opp, og leve et liv som er minst mulig avhengig av storsamfunnet. Og for å klare dette, må menneskene dyrke jorden, holde husdyr og utvinne sine ressurser. Kilden for å leve et slikt liv, er markens grøde.

Kilden

I Gabriel Scotts roman *Kilden* fortelles historien om fiskeren Markus. Markus er bokens tydelige hovedkarakter. Det er hans daglige liv, tanker og drømmer som skildres. Han ordner på fiskeutstyret sitt, fisker, selger fisken, lager mat og hviler i sitt lille hus i «kloven». Om søndagene leser han i Bibelen eller går i kirken. Markus er ikke en veldig sosial person. Kontakten med de andre menneskene i havnen er nokså begrenset. Han blir også plaget av enkelte. Gjennom romanen lærer vi å kjenne Markus' holdninger og verdier i livet. Han

¹³⁰ White jr. 1967: 10

nøysom, takknemlig og god mot andre. Markus har også et helt spesielt forhold til naturen rundt seg. Han ser verdi i sammenhengen mellom planter, dyr og andre naturlige elementer. Dette knyttes til hans forhold til Gud og hans oppfatning av Guds skapelse. Romanen skildrer ellers et nokså fredsommelig og syklisk hverdagsliv, en hverdagsliv med avbrekk i Markus' små og store prosjekter. Han drar av gårde for å hente ved til vinteren, han begynner å stelle til en hage utenfor huset sitt, og han kjøper inn utstyr til å lage seg en not for makrellfiske. I denne analysen vil fokuset naturlig nok ligge på Markus. Jeg vil undersøke hans holdninger til andre mennesker, hans forhold til naturen og hans måte å leve på. Romanens udramatiserte forteller vil også spille en vesentlig rolle i analysen min.

Sivilisasjon

Også i denne analysen, av *Kilden*, vil jeg starte med å se på hvilke rolle den menneskelige sivilisasjonen spiller i verket. For nettopp forholdet mellom romanens hovedkarakter, Markus, og resten av samfunnet, oppfatter jeg som en gjennomgående konflikt i romanen. Jeg vil stille spørsmålene: Hvordan forhold har Markus til de andre personene i romanen? Lever han et ensomt liv? Og i hvilken grad blir han påvirket av menneskene rundt ham?

Markus beskrives først og fremst som en nokså enfoldig mann som bor i et lite hus langs den norske Sørlandskysten. Han bor alene, lever av fiske og er en del av lokalsamfunnet. Ja, både gjennom handel og gjennom kirken tar Markus aktivt del i samfunnet rundt seg. Han selger fisk, får penger igjen og kjøper varer.¹³¹ Og han går i kirken på søndager.¹³² Men Markus har et nokså anstrengt forhold til menneskene rundt seg. Allerede i innledningen av *Kilden*, i første beskrivelse av Markus, blir han omtalt som enfoldig og dårlig likt: «Folk var straks på rene med at han var uhyre enfoldig, og da han satt i små kår, så de ham nokså kvikt over hodet.»¹³³ Markus omtales som at han lavere status enn andre i havnen der han bor. Gjennom fortelleren får vi høre at andre i bygden, blant annet skomakeren, rakker ned på Markus' hus og eiendom. Og visse personer, Truls og Kristen, plager Markus ved flere anledninger. Gjennom hele romanen vises mobbingen som Markus blir utsatt for, med at «Truls og Kristen», ertes eller plager ham. Og det hører også med at de to virker å være av høyere rang eller klasse om en vil. Etter en passasje hvor vi hører at Truls og Kristen til stadighet løfter på

¹³¹ Scott 2002 [1918]: 30

¹³² Scott 2002 [1918]: 69

¹³³ Scott 2002 [1918]: 6

Markus hatt uten tillatelse, heter det at: «Truls og Kristen kunde tillate sig det, de var med de største i havnen, de var med i verdenshusholdningen og var svært viktige deler.»¹³⁴ Det at Truls og Kristen er viktige deler i «verdenshusholdningen» kan tolkes som at de har stor sosial krets og trolig respekterte jobber, hvilket kommer delvis frem senere i romanen. Markus på sin side, blir beskrevet som en enstøing som lever i relativt trange kår. Truls og Kristen, de to bøllene, blir stående som en kontrast til Markus, hans liv og hans verdier. De verdiene som blir uttrykt av Markus og fortelleren vil jeg studere nærmere i siste del av denne analysen, men de er også kjernen i motsetningsforholdet mellom Markus, og Truls og Kristen. Derfor vil jeg også nevne de her. Det blir klart tidlig i romanen at Markus ikke verdsetter velstand og materielle goder noe videre:

Vel, det var riktig med Markus' huser, de så bedrøvelig små ut og vidnet ikke om velstand just. Men velstand er ikke alt her i verden, orden og flid er også verdier, for ikke å snakke om nøysomhet[...] Markus gikk også mest i vadmel, som luktet potteblått lang vei, og åt dertil dyktig med sirup og stomp, så også det hadde sin riktighet. Men sirup og stump er også mat, om det enn ikke er fin mat, og en hytte er også et hus, om det enn er et lite hus. I alle fall var Markus vel fornøyd og angret ikke på handelen sin.¹³⁵

Vi ser at Markus virker fornøyd med det lille han har, og gjennom fortelleren får vi et tidlig innblikk i verdiene og holdningene i romanen: «Men velstand er ikke alt her i verden, orden og flid er også verdier, for ikke å snakke om nøisomhet.»¹³⁶ Selv om det her er fortelleren som uttrykker at orden, flid og nøysomhet er viktige verdier, kan vi anta at disse verdiene hører til Markus. De samsvarer nettopp med det bildet som er tegnet av ham. At han bor i et lite hus, spiser enkel mat, og er tilfreds med det. Det kommer også frem senere at Truls og Kristen neppe ville ha vært fornøyd dersom de hadde Markus' hus og midler:

Om Truls eller Kristen måtte bytte med Markus, om de fikk anvist kloven til opholdssted, fikk hjørneskapet med pengeesken, fikk den blå karaflen og alt – de vilde sitte og ynke sig bare og synes de var falt i ulykke rent.¹³⁷

Slik jeg ser det skiller Markus seg fra Truls, Kristen og de andre i menneskene i Kilden-universet. Markus står utenfor det sosiale livet i havnen, han har ikke de samme verdiene som de andre menneskene. Etter passasjen med sitatet ovenfor, slår fortelleren fast at lykken ikke

¹³⁴ Scott 2002 [1918]: 8

¹³⁵ Scott 2002 [1918]: 6

¹³⁶ Scott 2002 [1918]: 7

¹³⁷ Scott 2002 [1918]: 36

ligger i materielle ting, at lykken ikke er «av utvortes art».¹³⁸ Holdningene som Truls og Kristen beskrives med, blir sett på som en «skade på sinnet», hvor de søker etter lykke i «middelet», altså i det ytre. Men Markus' sinn har ikke tatt skade, ifølge fortelleren. Hans sinn er «uskyldig og friskt», nettopp fordi Markus er nøysom:

For nøisomheten er lykkens vugge, den nøisomme har det oplatte sinn, den dype muld og det klare øie som likesom gjenspeiler allnaturen og opptar i sig alt vakkert og godt uten å spørre om verd eller rang.¹³⁹

Markus står i kontrast til de andre menneskene i bygden, særlig Truls og Kristen. Han representerer nøysomhet og tilfredshet. Og som vi ser i sitatet ovenfor, får også «den nøisomme» en sterkere tilknytning til naturen rundt seg. Markus' forhold til naturen vil jeg diskutere videre i neste kapittel, men jeg finner det nyttig å nevne her for å forstå Markus' forhold til menneskene og samfunnet. Det er tydelig at Markus føler seg ensom iblant. Men det virker som at han søker selskap i naturen, snarere enn i menneskene rundt ham. For eksempel så trøster han seg med prosjektet med hagen: «Det kunne nok kjennes ensomt å sitte her oppe i vinden og tuste, men bare haven ble ferdig så.»¹⁴⁰ Eller han søker selskap i de naturlige elementene:

Men faller nu ikke tiden lang, og blir det ikke ensomt iblandt?

Nei, tiden går bare så altfor fort. Og hvad som ensomheten betreffen, så er her slett ikke ensomt på holmen, her er tvert imot selskap nok. Her er vinden som leker i lynget og piper i sprekker og stive strå. Og her er fuglen som bygger på holmen og har reire og unger og egg.¹⁴¹

Det viser seg altså at Markus, de gangene han ser ut til å være ensom, finner selskap i naturen, i stedet for i andre mennesker. Men vi kan jo spørre oss; ønsker Markus å være alene, eller finner han seg bare i det? Er det nøysomheten i ham som får ham til å ta til takke med å være alene? Et par steder i romanen reflekterer han rundt det å leve sammen med en kvinne. Den første gangen han gjør dette, er når han agner fiskeutstyret sitt og tenker at det hadde vært greit å bruke hår fra en kvinne i stedet for sytråd. «En skulle ha sig et kvinnfolk, tenker han og virrer en tynn sytråd om agnet, en skulde ha sig en sonter hårdokke, om ikke for annet enn for hårets skyld.»¹⁴² Om Markus her i det hele tatt ønsker å ha en kvinne i livet sitt, så blir det fremstilt som at det kun hadde vært nyttig med tanke på fiskeutstyret. Det er nesten komisk

¹³⁸ Scott 2002 [1918]: 36

¹³⁹ Scott 2002 [1918]: 37

¹⁴⁰ Scott 2002 [1918]: 45

¹⁴¹ Scott 2002 [1918]: 129

¹⁴² Scott 2002 [1918]: 22

hvordan Markus ikke er inne på tanken om at han kunne blitt mindre ensom dersom han hadde levd med en kvinne. Men vi kan tenke oss at det er noe ironisk ved utsagnet, og at det kanskje finnes noen underliggende lyster hos Markus. Ved en senere anledning reflekterer han nemlig igjen over å bo med en kvinne: «Hadde en enda hatt kvinnfolk i huset – den slags hadde det jo med kaffe og fikk den i stand til enhver tid [...] Ja, en skulde hatt sig en kone, det skulde vært greit på flere vis.»¹⁴³ Her ligger det i kortene at dette er noe han virkelig ønsker, men ikke har mulighet til: «Var det ikke for at en var for gammel og dertil satt lite grand for smått i det»¹⁴⁴

Markus ser nok ut til å føle på ensomheten i blant, men han er ingen sosial person. Han synes å like å være alene. Dette blir meget klart i scenen hvor han er ute på holmen og fisker. Dette er kanskje den scenen hvor Markus virker lykkeligst:

Her ute er som en annen verden, en stille, god og fredsommelig verden[...] Den ligger og er som all verdens ende, bak den er menneskenes travle jord[...] å, her er ingen slags lyst i livet som den å sitte en høstdag på holmen i fred med seg selv og fiske berggylt. Markus rent nyter å være til, han synger og prater høyt inniblandt, ingen kan jo høre ham her [...] han sitter og snur ryggen til hele verden»¹⁴⁵

Vi ser at holmen beskrives som «en annen verden», og vi kan tenke oss at den representerer et motstykke til verden på fastlandet. Og holmen er en «stille, god og fredsommelig verden» altså kan vi tenke oss at verden på fastlandet, havnen, byen og menneskenes verden, ikke er «stille, god og fredsommelig». Fastlandet er «menneskenes travle jord», som Markus vender ryggen til. Denne passasjen illustrerer på mange måter Markus' forhold til menneskene og storsamfunnet. Han virker kritisk til menneskenes liv, og han trives best alene, i naturen.

Det virker som at mye av Markus' kritiske syn på samfunnet skyldes at han synes at menneskene ikke er gode mot hverandre. I *Kilden* kan det til tider være vanskelig å bedømme om det er Markus selv eller fortelleren som uttrykker samfunnskritikken. Men vi kan likevel slå fast at de begge ser negativt på hvordan menneskene behandler hverandre. For eksempel Kristen, som jeg anser for å være kroneksempelen på hvordan menneskene ter seg. Kristen er som nevnt en bølge mot Markus i flere situasjoner, og han beskrives også som «plage» for

¹⁴³ Scott 2002 [1918]: 52

¹⁴⁴ Scott 2002 [1918]: 52

¹⁴⁵ Scott 2002 [1918]: 127

andre mennesker. Etter en scene hvor han erter Markus foran sine venner. Reflekterer Markus – eller fortelleren – over hvordan Kristen misbruker sin makt i samfunnet:

Kristen som eier skiber og penger og kunde være et forsyn for sine, en liten velgjører for noen hver, Kristen han er bare skyggen i hjemmet, en plage for sine tidlig og sent. Kristen som kunde skapt glede omkring sig fordi han hadde midlene til det, Kristen som kunne ha lettet byrden for så mang en stakkar omkring – Kristen har bare skapt kulde og tyngsel og stått i veien og voldt fortredd...¹⁴⁶

Kristen kritiseres for at han ikke er god mot andre mennesker. Og dette er et tema som kommer igjen senere i romanen, dog i en mer generell forstand. Nemlig at mennesker generelt, ikke er gode mot hverandre: «Istedenfor å leve i fred med hverandre, så lever de i et fordulgt fiendskap og passer hverandre til stadighet op.»¹⁴⁷ Mot slutten av romanen sammenlikner Markus menneskenes oppførsel med krabbers oppførsel:

Ja, om det er krabbene nede på bunnen, så lærer Markus av dem med. Han ser hvordan de holder på å slåss, at de rent ut lemlester hverandre for en liten matsmules skyld. De har ikke mer forstand, tenker han og ryster på hodet sitt, neivel, men vi har mer forstand. Og enda, enda, tenker han videre, enda gjør vi det samme selv.¹⁴⁸

Vi ser at Markus er oppgitt over at krabber slåss og lemlester hverandre for egen vinning. Men han unnskylder dem liksom fordi de ikke har kognitiv bevissthet nok til å forstå hva de gjør. Men så mener Markus at «vi», altså menneskene, gjør urett mot hverandre på tross at vi burde forstå hva vi gjør. Her må vi legge merke til at pronomenet «vi» brukes til å beskrive menneskene. Det er tvilsomt at Markus bokstavelig talt ville ha lemlestet noen for en «matsmule», så det vil være riktigere å tolke utsagnet som en av Markus' betraktninger på hvordan mennesker i generell forstand, behandler hverandre.

Tidligere i romanen reflekterer Markus nettopp over hvordan menneskeheten oppfører seg. Han leser i aviser eller «blader», nyheter som antagelig er internasjonale: Det nevnes dampskip til «China» og gullgruver i «det fjerneste vesten». Også her er Markus kritisk til menneskene:

For et jag og et mas, tenker han og ser menneskene tydelig for seg, at de kan stille sig slik som de gjør? De kunde jo ha det så greit om de lot hverandre i fred, her er jo rikelig plass nok. Men

¹⁴⁶ Scott 2002 [1918]: 76

¹⁴⁷ Scott 2002 [1918]: 164

¹⁴⁸ Scott 2002 [1918]: 174

hvad gjør de for noe? De prøver å bre sig og skubbe næsten bort ifra sitt, de ypper kiv for den ringeste ting og slår hverandre ihjel for en ussel vinnings skyld.¹⁴⁹

Det er tydelig at Markus finner «menneskene i verden» egoistiske og grådige. Han undres over hvorfor mennesker ikke er mer vennlige med hverandre, og hvorfor de tar så mye plass. Dette kan tolkes som en implisitt referanse til første verdenskrig, som preget internasjonale medier i tidsrommet før *Kilden* ble publisert. Markus blir stående som en kontrast til krigføringen, han er nøysom, tilfreds med det han har, og han er ikke-voldelig: «Markus vilde ikke slå noen i hjel, om han fikk hele verden for det.»¹⁵⁰

Markus synes å ikke være så lett påvirkelig av de andre menneskene i havnen. I begynnelsen av romanen får vi et bilde av Markus som nokså fattigstilt, men tilfreds. Han ser ikke ut til å føle noe begjær for materiell rikdom, selv om de andre i havnen lever «finere» enn ham. Når Torvald og Ånon stenger makrell med noten sin, og fangsten «er som en gryte med penger omtrent», så heter det at «Markus har ikke not selv – en slik not koster grovt med penger – men her er flere i havnen som har.»¹⁵¹ Man får kanskje ikke et direkte innrykk av at Markus ikke kunne ha ønsket seg en not, men det står heller ikke klart at han gjerne ville hatt en dersom han hadde råd. Jeg tenker tilbake til tidligere i romanen hvor det reflekteres over hvordan Markus har holdt på tradisjonene ved sitt levebrød:

[M]ens jegeren har vært fremskrittssmann og rent ut sagt korket lynet på hylser, så er fiskeren blitt ved sin tråd som fedrene før ham i tusen år. Han knytter den dag i dag sine masker som de blev knyttet på Kristi tid, og setter sine garn på samme måte som disiplene gjorde i Genesarets sjø. Han har vært merkelig tro mot sin arv, har tatt vare på den fra far til sønn, fra slekt til slekt gjennom tidenes løp.¹⁵²

Her virker det som at fortelleren verdsetter hvordan fiskeren holder på sine tradisjoner, og ikke utvikler arbeidet med teknologiske hjelpemidler, slik som jegere har gjort. Kanskje er det derfor Markus ikke fisker med not, til å begynne med. Det har nok også med nøysomheten å gjøre. For mot slutten av romanen setter Markus i gang arbeidet med å lage seg en not, og vi får vite at han har vegret seg for å gjøre dette:

¹⁴⁹ Scott 2002 [1918]: 80

¹⁵⁰ Scott 2002 [1918]: 81

¹⁵¹ Scott 2002 [1918]: 97-99

¹⁵² Scott 2002 [1918]: 25

Han har riktignok vært i tvil, det har stått som så vågelig for ham, han har spurt sig mangfoldige ganger om det var riktig av ham det her, om han kunde forsvare det likesom – ja, for han vilde blanke sig stygt.¹⁵³

Vi ser at Markus har drøftet hvorvidt det er riktig av ham å skaffe seg not. Det ser ut til at han forbinder noten med grådighet, at det går imot hans nøysomme livsstil å fiske med not. Markus tenker også på risikoen ved å investere i not, han tenker på ting som kan gå galt. Etter å ha nevnt både dårlig fiskelykke, dyrtid, krig, oversvømmelse og sykdom, heter det at «Alt det her har telt ham ifra og holdt som en streng finger op – se dig for, Markus, hvad du gjør.»¹⁵⁴ Markus vet på en måte at det er dristig og skaffe seg not, at det er noe han ikke har råd til dersom deg slår feil, og at det ikke er i tråd med det nøysomme livet han til nå har levd. Men en not kan også gi ham rikdom: «Men på samme tid har han husket hvad sonter en not kan bringe inn. Se med Ånon og Torvald bare, de blev rent rike forleden år.»¹⁵⁵

Det ender som sagt med at Markus skaffer seg not. Jeg tolker dette som at han gir etter for påvirkningen fra de andre i bygden. Jeg vil tro at Markus ikke hadde trengt å skaffe seg not, dersom ingen av de andre i havnen hadde dette. Det er interessant her at når noten nærmer seg ferdig, blir Markus syk. Han får ikke fisket hverken til inntekt eller til mat, dessuten får han en annen holdning til fisket nå som har skaffet seg noten:

Hadde han nu drevet litt inniblandt med pilk eller snøre som andre folk og skaffet sig lite grand inntekt ved det, men nei, han var så forhissig på noten at han forsømte alt annet for den. Det var bare å spille tiden, syntes han, å holde og tuste med snøre og slikt, det gav så altfor lite av sig, monnet ikke på noe sett. Noten derimot, det var noe annet, en kunde gå fattig ut og komme hjem som en hel kar.¹⁵⁶

Vi ser at på dette tidspunktet så vurderer ikke lenger Markus vanlig fiske med «pilk eller snøre» som effektivt nok til skaffe seg de midlene han trenger, kun fiske med not er godt nok for ham nå. Dette er stikk i strid med den Markus vi kjenner fra tidligere i romanen. Men det lykkes ikke for Markus å tjene seg rik ved hjelp av noten. Sykdommen tar ham, og Markus dør før han får til noe skikkelig steng med noten. Kanskje var det hans undergang å satse på noten og gi etter for fristelsen?

¹⁵³ Scott 2002 [1918]: 168

¹⁵⁴ Scott 2002 [1918]: 169

¹⁵⁵ Scott 2002 [1918]: 169

¹⁵⁶ Scott 2002 [1918]: 181

Det som vi nå har vært inne på, viser at Markus har et nokså negativt forhold til de andre menneskene i *Kilden*. For det første opplever han at de andre menneskene i hans omgangskrets ikke behandler ham med respekt, de rent ut mobber ham. For det andre så anser Markus mennesker generelt å være hensynsløse mot hverandre. Markus har det best når han «vender ryggen mot menneskenes verden». Han er å betrakte som en holdningbærende instans i *Kilden*, selv om det er til tider vanskelig å skille hva som er fortellerens ord, og hva som er Markus' oppfatning av tingene. Markus er en som til stadighet gjør det som er etisk rett, ifølge romanens etiske kompass. Ved flere anledninger virker det som at fortelleren anser Markus som et bedre menneske enn de andre karakterene i verket. Han er takknemlig, nøysom, snill mot andre og tilfreds med det han har. Men hans holdninger og verdier utvikler seg utover i romanen. Han skaffer seg etter hvert not, slik at han kan effektivisere arbeidet sitt. Mot slutten virker han nærmest stormannsgal når han ikke finner det tradisjonelle fiskeutstyret godt nok. Men tross dette, er Markus i det store og det hele å regne for å være et godt menneske, som gjør det riktige, et ydmykt menneske og en holdningsbærer i *Kilden*. Nærmest for å demonstrere dette, avslutter romanen med at Markus ligger på dødsleiet og tilgir de som har vært uvennlige mot ham:

Den siste dagen han levde, lå han og prøvde sig innerst inn – om han kunde tilgi som skrevet stod og skilles fra menneskene uten nag. Han tok dem for sig en efter en, alle som hadde trådt på ham likesom, alle som hadde skubbet ham fra sig og vært uvennlige all sin tid. Skomakeren, kunde han tilgi skomakeren? Ja, han kunne tilgi skomakeren, det var en riktig flink kar. Enn Kristen, kunde han tilgi Kristen? Jo, han kunde tilgi Kristen med.¹⁵⁷

Natur

I forrige kapittel studerte jeg Markus sitt forhold til samfunnet og menneskene rundt ham. Og jeg kom frem til at Markus er nokså kritisk til menneskene og deres fremferd. Men det kom også frem at Markus i flere tilfeller synes å søke selskap i naturen. Og det er dette som er tema for dette kapittelet, Markus sitt forhold til naturen. Jeg vil igjen skille mellom ikke-menneskelig natur og natur som er bearbeidet av mennesker. Og jeg vil undersøke hvorvidt den ikke-menneskelige naturen har intrinsisk verdi i *Kilden*.

¹⁵⁷ Scott 2002 [1918]: 195

Jeg vil begynne med å ta for meg nettopp forholdet Markus har til den ikke-menneskelige naturen. Som fisker er Markus nødvendigvis påvirket av været, årstider og naturlige forhold i hverdagen. Men allerede i andre kapittel i boken, kan vi merke oss at Markus' humør og sinnsstemning er særdeles tett knyttet til naturen. Han våkner opp tidlig en morgen og det reflekteres rundt hvordan livet er preget av jobb, oppgaver og slit. Men når Markus ser ut av vinduet sitt og oppdager at det er klarvær, skjer det noe med humøret hans:

Markus skubber sig frem langs sengen og stikker hodet tett op i glasset. Å, han er fin, han er kniven i dag, et ønskevær for fisk og for fisker – hør bare som ternen skriker på sundet. Og luften den er så høi og blå, at en kjenner det helt inn i hjertet, den står riktig og lever der ute og dirrer av varme og livsens lys. Markus blir helt munter til sinns, der han blikker gjennom glasset.¹⁵⁸

Her ser vi at Markus' humør blir tydelig påvirket av været. Det er strengt tatt ikke helt uvanlig at mennesker blir i godt humør av solskinnsdager, og vi kan også tenke oss at Markus liker finværet spesielt godt siden han er fisker og arbeider ute på sjøen. Men det er ikke til å komme utenom at naturen – i dette tilfelle, været – beveger Markus på en helt spesiell måte. Luften beskrives som levende, og det kjennes «helt inn i hjertet». Jeg tolker dette som at Markus ikke bare fryder seg over været, men at han rent ut føler kjærlighet overfor naturen gjennom inntrykkene som solskinnsdagen gir ham.

Det er ikke bare sol, sommer og klarvær som fyller Markus med fascinasjon og glede. Gjennom romanen blir små og store deler av den ikke-menneskelige natur hyllet og verdsatt, alt fra insekter til verdensaltet. Et eksempel er når det går mot høst og Markus igjen en morgen kikker ut av vinduet sitt:

Når Markus ser ut av vindøiet om morgenen, ser han ut i et spill av farver, som blir alt vakrere dag for dag. Fjellet omkring står med dotter av rødt, som holder å ulme og gløde bortigjennem, det er lynget som springer med tusen små blomster og gir dagen en ny lød. Det står der og vifter i vinden og solen – tue i tue innover fjellet med blinkende pytter og vannhull iblandt. Det står der med sølvgrå stenk i det grønne og kvistene fulle av bitte små perler som brister fra toppen og ned imot roten til hele tuen yrer av rødt. Og så vakkert og fint som det er, så spedt, så skjært, så vevvert og lett – men like fullt så standhaftig og seigt [...] Lynget det står der og blusser og brenner og er i en fryd over livet og alt.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Scott 2002 [1918]: 14

¹⁵⁹ Scott 2002 [1918]: 114

I denne passasjen er det lyngen som blir skildret. Det er igjen noe uklart hvorvidt det er fortellerens eller Markus' egne betraktninger som blir uttrykt. Jeg tolker det som at det er Markus' blikk vi følger, og dermed også hans betraktninger. Naturskildringen romantiserer høstens farger og lyngen, med dens egenskaper og pryde. Her virker det utvilsomt som at Markus fascineres over og lovpriser naturen, uten at det er snakk om nytteverdi i det han finner verdifullt. Høstens farger og lyngen er ikke viktige ressurser for Markus, han finner det bare vakkert og attraktivt.

Naturskildringene i *Kilden* vitner om at Markus ser på naturen som et underverk. Flere steder virker det som at Markus er mer imponert over naturens mirakler enn av mennesker og deres kultur. For eksempel i passasjen om ternen og dens fiskeegenskaper:

[F]uglen har tatt silden i nebbtangen sin så rent ufattelig sikkert og kjapt, med slikt vidunderlig mesterskap at en burde storlig forundres. Akrobaten i sirkus er flink, han kan hive seg rundt i luften og gå på en line og stå på en hest, han får klappsalver og hurra for det, folk vifter til ham og skriker. Men hvad utfører han imot ternen? Han utfører ingen ting, han er en klodrian rett og slett, tykk og tungvint mot ternepilen som treffer på prikken så titt den vil.¹⁶⁰

Markus virker forbløffet over ternens evne til å fiske, han kaller det «ufattelig» og han mener at «en burde storlig forundres». Dette blir satt opp imot akrobater på sirkus, som får jubelrop og applaus for sine opptredener. Markus ser ut til å mene at det egentlig er ternen som burde hylles, for han finner den langt mer imponerende. Ternen og dens akrobatikk, som er en del av den ikke-menneskelige naturen, blir vurdert som et under, mens menneskelig aktivitet sees på som klumsete i forhold. Dette med fascinasjon for naturen og nedvurdering av menneskelig aktivitet, gjennom sammenlikning av de to, er et trekk som vi finner igjen flere steder i romanen. I *Kilden* regjerer en oppfatning om at verden er skapt, dette vil jeg ta for meg ytterligere i neste kapittel. Men i en lengre refleksjon rundt hvorvidt verden er skapt av en gud eller skaper, så sammenliknes naturen som skaperverk, med en sko, som da representerer menneskenes skaperverk. Her er det påfallende hvor tydelig kontrast det er i karakteristikkene av de to sfærene:

Skoen som Markus har på, derimot, det døde, klumpete foderal, som gnager foten og gjør den sår, det er en mesters verk og frembringelse. [...] Men nyperosen, konvallen og klokken, som

¹⁶⁰ Scott 2002 [1918]: 66

er som bygd av skydun og perler, av himmelhinnen og lyset selv og ånder av vellukt og skinner av liv – de står der forlatte og faderløse og er ikke annet enn tilfelleets verk.¹⁶¹

Dette er en del av en argumentasjon imot at verden er blitt til av tilfeldigheter. Og er altså et tema for neste kapittel i denne analysen. Men vi må legge merke til hvordan Markus her betrakter menneskenes verk, skoen, som en et lite imponerende verk mot de vakre og velskapte blomstene i naturen.

Men Markus er ikke bare forundret over hvor vakker den ikke-menneskelige naturen er. Han føler også en voldsom tilknytning til naturen. Som jeg var inne på i forrige kapittel, finner Markus selskap i naturen, når han i utgangspunktet kan virke ensom. Han har et tettere forhold til naturen enn til andre mennesker. Mot slutten av romanen beretter fortelleren hvordan Markus finner følelser som glede, styrke, håp i naturen rundt ham:

Der har han gleden, tilliten, og håpet, der har han styrke og kraft og lys. Han tar det av fjellet han gror på, trekker det til sig fra marken og jorden, kryster det ut av naturen selv. Han sitter og er i føling med steinen, med lynget omkring ham, men havet og alt.¹⁶²

Det beskrives som at Markus får sin livskraft gjennom naturen, og måten han gjør det på, beskrives på metaforisk vis, likesom planter. Han «gror» og «trekker det til sig fra marken». Det kan virke som at fortelleren her betrakter Markus mer som en del av naturen, enn som en motsetning til naturen, slik som en tradisjonell dualistisk tankegang ville antydte. Og den samme følelsen, å føle seg med ett med naturen, er også noe Markus selv føler på: «Han ligger og finner den sundes behag ved selve den ting å være til, ligger og vokser isammen med jorden og kjenner sig samhörig med den i alt.»¹⁶³

Markus' forhold til naturen er altså preget av undring, fascinasjon og samhörighet. Det er liten tvil om at han virkelig verdsetter naturen. Men naturen påvirker ham positivt, han som menneske blir lykkeligere av å leve med naturen. Så kanskje kan vi si at naturen har instrumentell verdi i *Kilden*, at det til syvende og sist handler om Markus' egen lykke og velferd?

Jeg finner det vanskelig å tyde hvorvidt Markus og fortelleren i *Kilden* ser intrinsisk verdi i de naturlige elementene, det er argumenter for og imot, og i noen av refleksjonene skifter standpunktet underveis. For eksempel i en passasje om manetene i havet. Om brennmaneten

¹⁶¹ Scott 2002 [1918]: 78

¹⁶² Scott 2002 [1918]: 174

¹⁶³ Scott 2002 [1918]: 37

heter det at den er en «til plage for fiskeren, til hinder og hefte og stadig fortredd.»¹⁶⁴

Brennmaneten beregnes altså som en plage for Markus, men deretter reflekteres det rundt brennmanetens nytteverdi for resten av havet:

Vårherre har ikke skapt den for ingenting, den frisker blant annet på vannet i varmen og holder det rent for sykdom og slikt, den er som et filter i sjøen omtrent og trekker til seg allverdens vondt, som vilde gjøre den usunn å bo i for fisk og andre slags dyr.¹⁶⁵

Passasjen avslutter med at brennmaneten endelig er en gode for økosystemet i vannet. Selv om brennmaneter kan oppleves som en plage for fiskere, så tenker Markus at den likevel har en rolle i den store sammenhengen, Vi kan altså regne med at han finner verdi, også i brennmaneten. Dette med at naturlige elementer er små bestanddeler i en større sammenheng er et viktig trekk ved verdisystemet i *Kilden*. Om ikke noe har verdi i seg selv, så har det nytteverdi for det vi ville ha kalt for økosystemet, og økosystemet ser ut til å bi verdsatt i romanen:

Enten det var smått eller stort, allting så tjente det som et slags mål og hadde betydning utenom sitt. Ingenting var til kun for seg selv, men var ved siden noe for andre, her var en vidunderlig sammenheng.¹⁶⁶

Denne forestillingen om at alt henger sammen, vil jeg anse som en av de mest sentrale perspektivene på naturen, i *Kilden*. Tankegangen dukker opp flere steder i romanen. Og sammenhengen blir gjerne betraktet som «vidunderlig»:

Hvordan er det ikke med sommerfuglen? Hva er her ikke for et innbyrdes samspill mellom humlen og blomsten, mellom mulden og treet? Hvor er det ikke vidunderlig ordnet med vinden og solen og regnet og alt?¹⁶⁷

Siden Markus har en oppfatning om at alt tjener til noe større enn seg selv, til en større sammenheng, eller til et økosystem, så undrer han over de naturlige elementene som han ikke umiddelbart kan forstå hensikten med. For eksempel undrer han over hva stjernene gjør: «Hvad formål kan stjernene ha?»¹⁶⁸ Og han undrer hvorfor månen er til: «Hvad tjener vel månen til?»¹⁶⁹ Og i sammenheng med denne undringen spør Markus seg: «Hvorfor er

¹⁶⁴ Scott 2002 [1918]: 28

¹⁶⁵ Scott 2002 [1918]: 29

¹⁶⁶ Scott 2002 [1918]: 30

¹⁶⁷ Scott 2002 [1918]: 71

¹⁶⁸ Scott 2002 [1918]: 85

¹⁶⁹ Scott 2002 [1918]: 85

mennesket egentlig til og hvad skal det her nede på jorden?»¹⁷⁰ Jeg tolker dette som at Markus ikke ser hvordan mennesket kan komme økosystemet til nytte. Han mener å forstå hvorfor brennmaneten er til, men han kan ikke forstå hvorfor mennesket er til.

De holdningene og det verdisetet vi kan se hos Markus og fortelleren i *Kilden*, har lite til felles med en antroposentrisk miljøetisk posisjon. Mennesket har tilsynelatende ikke noe sentral plass i verdihierarkiet i romanen. Det at Markus ser verdi i sammenhengen mellom dyrene, plantene og de andre naturlige elementene har mer til felles med et økosentrisk bilde av verden. Han finner, slik jeg tolker det, intrinsisk verdi i økosystemet.

Til nå i denne delen av analysen, har jeg fokusert på Markus' og fortellerens holdninger og forhold til den ikke-menneskelige naturen. Nå vil jeg se nærmere på deres forhold til kulturlandskap og natur som er bearbeidet av mennesker. Det er nemlig et parallelt narrativ i *Kilden* som handler om Markus' prosjekt med å opparbeide seg en hage. Hager kan nok regnes som natur, men det er her uten tvil snakk om natur som er bearbeidet av mennesker, altså menneskelig natur, eller kultur.

Tidlig i romanen går Markus rundt og ser med forundring på blomstene i hagene til de andre menneskene i området der han bor, og han virker nærmest trollbundet av hageblomsternes pryde: «Markus grynter av bare forundring og lar øinene vandre omkring[...] Markus står og ser og ser og kan mest ikke rive sig løs»¹⁷¹ Fascinasjonen for hageblomster ser ut til å være vel så inderlig som fascinasjonen for lyngen, som jeg var inne på ovenfor. Men her er det ikke den ikke-menneskelige naturen som inspirer ham, men hagene til de andre menneskene i havnen, altså menneskelig bearbeidet natur.

Det kommer frem at Markus ønsker seg en egen hage. Det virker som at han er fascinert av hageblomstene, ikke bare av estetiske hensyn, men også av nytteverdien en hage kan ha for mennesker: «Her er til pryde og her er til nytte, for øie og nese, for mave og munn»¹⁷²

Utfordringen for Markus er at det ikke er noe særlig med jord ved huset hans, dermed forutsetter det mye arbeid å få i stand en hage. Og mens Markus drømmer om prosjektet med hagen, så kommer fortelleren med en moralpreken nærmest: «å nei Markus far, du får ikke sette nasa for høit, du er ikke blitt konge enda iallfall, hvad du nu tenker å kunne bli.»¹⁷³ Her virker altså som at ideene til Markus og fortellerens holdninger ikke samsvarer. Markus er

¹⁷⁰ Scott 2002 [1918]: 86

¹⁷¹ Scott 2002 [1918]: 18

¹⁷² Scott 2002 [1918]: 19

¹⁷³ Scott 2002 [1918]: 20

besatt av hageblomster og planlegger å skaffe seg en egen hage, mens fortelleren likesom advarer ham mot dette. Og det virker som at fortellerens skepsis er basert på at Markus ikke viser nøysomhet når han planlegger et så storartet prosjekt.

Litt senere i romanen kommer Markus i gang med prosjektet. Etter at han har sett for seg i en drøm, en hage med plommetre, rabarbra, urter og blomster, så går han ut og setter i gang med arbeidet.¹⁷⁴ Markus starter med å flytte en stein, som blir den første steinen i muren rundt hagen: «Se så, der er den på plassen, der ligger den og begynner verket og er det første alvorlige skritt.»¹⁷⁵ Det hviler hele tiden en høytidelig stemning over dette hagearbeidet. Det er som en viktig hendelse i Markus sitt liv. Før hagearbeidet starter, så er det fising som opptar det meste av Markus sin tid, mens kapittelet etter «det første alvorlige skritt» starter med: «Markus murte mest hele måneden.»¹⁷⁶

Markus fortsetter å arbeide på hagen, men han bruker kun den tiden han er ledig fra fisket. Han tar med seg pøser med jord og tang fra holmer og andre steder. Og mens hagen sakte, men sikkert kommer i stand, eskalerer Markus sine planer. Han er inne på tanken om å skaffe seg flagg og flaggstang i hagen:

Sonter et flagg er forresten pent, det vilde gjøre sig godt oppå heien med det røde, blå og hvite, her er dessuten alltid vind. Det kunde stå og pynte i haven, så kunde en sitte just hvor en satt og ha det for øie til alle tider.¹⁷⁷

Og planene for selve hagen ser også ut til å vokse:

Her skal bli busker og med solbær og rips, her skal stå tusenfryd og konvaller – alle slags blomster som tenkes kan. Haven skal ligge og skinne i kloven så det kan sees en mil ut på sjøen, den skal ligne en ild på fjellet, Vårherre bevares for fryd det skal bli!¹⁷⁸

Markus har nå gjort nokså store inngrep i naturlandskapet rundt huset sitt. Han er i gang med å forvandle «kloven» til kulturlandskap, og han virker stadig besatt av tanken på hvor praktfull hagen skal bli. Han ønsker til og med at hagen skal skille seg ut i landskapet og «sees en mil ut på sjøen». Slik jeg tolket det, ligner ikke dette på de holdningene som Markus har i begynnelsen av romanen. Han er ikke lenger tilfreds med det lille han har, han ønsker nå å utvide sitt fotavtrykk i havnen.

¹⁷⁴ Scott 2002 [1918]: 39

¹⁷⁵ Scott 2002 [1918]: 39

¹⁷⁶ Scott 2002 [1918]: 40

¹⁷⁷ Scott 2002 [1918]: 69

¹⁷⁸ Scott 2002 [1918]: 82

I slutten av romanen står hagen ferdig, men vi får på samme tid vite at Markus snart skal dø:

Og nu lakker og lir det med Markus, nu stunder hans livsløp mot enden. For han blev ingen gammel mann, en fem og femti år eller så, han levde så vidt to somre efterat noten og hagen sto ferdig.¹⁷⁹

Markus blir altså syk i slutten av romanen. Hagen står ferdig, men Markus må ligge inne i huset og se den gjennom vinduet. Sitatet overfor hater likesom til at det er en sammenheng mellom at noten – som tok for meg i forrige kapittel – og hagen, nettopp er ferdig når Markus blir syk og døende. Hageprosjektet kom omsider til et punkt hvor Markus ser ut til å bli helt oppslukt med å holde den i orden og fri for ugress:

Og som han vokter dem for ukrutt og slikt! Her måtte ikke stikke et gresstrå frem, måtte ikke krype en maur over jorden, Markus tålte av ingen ting. Her var da også som blåst overalt, det var ikke som det var ute, men inne, en kunde lagt maten sin på jorden og tatt den op igjen like ren – om så smørsiden hadde vært ned.¹⁸⁰

Her kan vi legge merke til at hagen har blitt til kulturlandskap, «det var ikke som det var ute, men inne». Det at hagen var blitt så plettfri at den sammenliknes med hvordan en har det inne i huset, vitner om at forvandlingen fra ikke-menneskelig natur til natur som er bearbeidet av mennesker, er komplett. Markus tåler ikke engang at det kryper en maur over hagen hans. Igjen går Markus imot sine holdninger fra tidligere i romanen, der han betraktet hver plante og hvert kryp som en del av den store sammenhengen, økosystemet.

Som en oppsummering kan vi si at Markus har et tett forhold til den ikke-menneskelige naturen. Han er svært fascinert av sammenhengen mellom de naturlige elementene, og det virker som han ser på dette som en intrinsisk verdi. Han blir ofte oppslukt av naturens skjønnhet og er gjerne mer imponert over naturens «mirakler», enn menneskeskapte ting. Han mener at alle dyr, planter og naturlige elementer må ha et mål som er større enn det selv. Men han blir også, gjennom romanen, noe påvirket av menneskelige aktiviteter slik som hagestell og fiske med not. Dette er noe fortelleren advarer mot, og Markus' død i slutten av romanen ser ut til å være i forbindelse med nettopp hagen og noten han anskaffer seg.

¹⁷⁹ Scott 2002 [1918]: 176

¹⁸⁰ Scott 2002 [1918]: 183

Det gode liv

I denne siste delen av analysen vil jeg sammenfatte noen av funnene mine, jeg vil drøfte hva som ligger bak holdningene og verdiene i *Kilden*, og jeg vil spørre: På hvilket grunnlag finner Markus verdi i naturen? Ligger det religiøse eller filosofiske grunntanker bak? Kan vi snakke om et budskap i *Kilden*? Og hvordan kan dette henge sammen med miljøetikk og økologi?

I begynnelsen av denne analysen, undersøkte jeg Markus' forhold til de andre menneskene i romanen. Jeg kom frem til at Markus stort sett mistrives i andres selskap, da han ofte blir ertet og plaget. Han lever som en enstøing og han er ikke som de andre menneskene i havnen, han er rett og slett annerledes enn folk flest. En av de tingene Markus skiller seg ut på, er hans verdier i livet. Tidlig i romanen kommer det frem at Markus er fattigere stilt enn de andre i havnen, men at han er nøysom og tilfreds med det han har. Litt senere i romanen reflekterer fortelleren over hvorfor nøysomheten er en så viktig verdi:

For nøysomheten er lykkens vugge, den nøisomme har det oplatte sinn, den dype muld og det klare øie som likesom gjenspeiler allnaturen og optar i sig alt vakkert og godt uten å spørre om verd eller rang. Se derfor kjenner den nøisomme gleder som den fordringsfulle ikke vet om, derfor har han så mange av dem og ser så meget lyst i det små.¹⁸¹

Vi ser at fortelleren forbinder nøysomhet med lykke. Og at nøysomhet gir mennesket tilgang til å se det vakre i naturen, uten å vurdere dets rang. Dette med nøysomhet blir stående som en viktig verdi, både for Markus og for fortelleren, gjennom store deler av romanen. Det ser ut til at det er gjennom sin nøysomme livsstil at Markus finner lykken i livet. I de tilfellene hvor han uttrykker lykke, så er det gjerne gjennom å sette pris på naturens undere. Og det å ta inn over seg naturens skjønnhet, er ifølge fortelleren, noe Markus får tilgang til gjennom sin nøysomhet.

Markus har, som jeg har vært inne på tidligere, et nært forhold til naturen. Ikke bare finner han den ikke-menneskelige naturen vakker og «vidunderlig», han lever på et vis i en symbiose med naturen. Vi kan huske sitatet fra tidligere: «Han ligger og finder den sundes behag ved selve den ting å være til, ligger og vokser isammen med jorden og kjenner seg samhörig med den i alt.»¹⁸² Når Markus lever i en slik harmoni, et slikt samliv med naturen, så er neppe

¹⁸¹ Scott 2002 [1918]: 37

¹⁸² Scott 2002 [1918]: 37

snakk om et klart dualistisk verdenssyn hos fortelleren. Mennesket og naturen er av samme sfære.

Hvis vi spør oss om hvilken livsfilosofi som ligger til grunn for det verdenbildet som blir tegnet i *Kilden*, så er det først og fremst religiøsiteten, kristendoms læren i romanen, som er en opplagt toneangiver i verket. Markus er helt klart en kristen mann. De søndagene han ikke går i kirken, så leser han i Bibelen for seg selv, hjemme i stua.¹⁸³ Der er interessant hvordan kristendommen spiller en såpass fremtredende rolle i Markus' liv, og at han samtidig lever et liv der han ser ut i å føle seg som ett med naturen. Dette samsvarer ikke med Lynn White Jr. sin artikkel om kristendommen og den økologiske krisen, som foreslår at det er kristendommens dualistiske verdensbilde som har gitt mennesker et fremmedgjort forhold til den ikke-menneskelige naturen. Jeg har også tidligere i denne analysen, hevdet at Markus ser ut til å finne intrinsisk verdi i økosystemet i naturen. Jeg vil nå se nærmere på hvordan Markus og fortelleren resonnerer seg frem til en slik miljøetisk posisjon gjennom et kristent verdenssyn.

Markus går som nevnt gjerne i kirken på søndager, men han er også nokså skeptisk til andre menneskers forkynnelse av Bibelen. Det heter at: «Markus er ikke frikirkelig av seg, de vaser så i frikirken, synes han, her står alle slags folk op og holder og snakke om Gud og forklare, til en til slutt ikke skjønner et ord»¹⁸⁴ Markus foretrekker å lese og tolke Bibelen selv: «Nei, da er det ti ganger bedre å gå direkte til skriften selv, det er ti ganger bedre er det å prøve å fatte ordet i stillhet enn å få det vandkundig utlagt.»¹⁸⁵ Etter at Markus - eller fortelleren - forkaster at Morten Kuviga kan forkynne Bibelen på kyndig vis, kommer en passasje som ytrer *Kilden* sitt eget syn på Gud, skapelsen og sammenhengene i verden. Igjen er det noe uklart hvorvidt det er Markus' egne tanker, eller fortellerens, som ytres. De to instansene flyter sammen, men budskapet er imidlertid nokså klart:

Gud er jordens og altets kilde, frembringeren av stoffet omkring en, skaperen av lyset og livet, kraften og gnisten i det som er til. Han er også tildanneren av det, han har sluppet jorden av hånden og satt den i sving med alt sitt.¹⁸⁶

Det kommer tydelig frem her, at i *Kilden*, råder en oppfatning om at Gud har skapt verden. Skaperverket blir sett på som en underverk som er «innrettet med storartet innsikt».¹⁸⁷ Markus

¹⁸³ Scott 2002 [1918]: 69

¹⁸⁴ Scott 2002 [1918]: 69

¹⁸⁵ Scott 2002 [1918]: 70

¹⁸⁶ Scott 2002 [1918]: 71

¹⁸⁷ Scott 2002 [1918]: 71

fascinasjon over naturen, ser ut til å hvile nettopp på tanken om at naturen er skapt, og «designet». Sammenhengene mellom naturens elementer, insekter, dyr og planter, det vi i dag gjerne beskriver som økosystemene i verden, er for Markus «den største frembringelse».¹⁸⁸ Som nevnt tidligere, finner Markus lykke i livet sitt ved å observere og leve i tett kontakt med naturen. Han er også overbevist om at verden er skapt av gud, og han har et noe negativt forhold til andre mennesker. Når dette tas i betraktning, så er det ikke uforståelig at Markus er kritisk når andre mennesker mener at verden er blitt til av tilfeldigheter og at det ikke finnes en skaper:

Hvor er det ikke vidunderlig ordnet med vinden og solen og regnet og alt? Men enda all denne orden er til, enda så finnes her hoder som mener at her er ingen skaper, den største frembringelse har ingen frembringer.¹⁸⁹

I *Kilden* blir det gjort et poeng ut av at det finnes mennesker som ikke tror at det står en skaper bak verdens tilblivelse. Markus sammenligner skaperverket med en hummerteine, han mener at folk ikke tviler et øyeblikk på at det må være en skaper bak enhver hummerteine, selv om de ikke har sett eller møtt denne skaperen. Folk registrerer hvordan teinen er laget med fornuft, og teinen selv er bevis nok for at det må ha vært en skaper bak den. Men at folk da ikke trekker samme slutning når det gjelder verdensaltet, er for Markus absurd. For en hummerteine er vel langt fra et like imponerende verk som verden:

[H]vad er så en teine mot verden? Lite grand hyssing og lite grand spiler ordnet isammen med knuter og stifter, det har sitt ophav utenfor tvil. Men jorden og stjernene, allnaturen, livet som lever, tilværelsen selv – det er derimot ophavsløst.¹⁹⁰

I *Kilden* er det altså ingen tvil om at det må være en skaper som står bak «allnaturen», og dette begrunnes i naturens skjønnhet og underverker. Skaperverket er Markus' store fascinasjon, det er hans lykke i livet og det er en bekreftelse på at det finnes en gud. Slik jeg tolker det, er dette i seg selv grunner til at Markus finner intrinsisk verdi i Skaperverket. Her kan vi også huske på Fløistads poeng om at Markus' bilde av verden har mye til felles med Spinozas panteisme. Fløistad mener at Markus finner sin gudsforståelse gjennom naturforståelse. At Gud finnes i allnaturen og at allnaturen er Gud. Slik jeg tolker det, er Markus overbevist om at det finnes en gud, og han mener at naturen er Guds verk. Om han da betrakter naturen som Gud selv, eller som Guds skaperverk, spiller ingen vesentlig rolle for

¹⁸⁸ Scott 2002 [1918]: 71

¹⁸⁹ Scott 2002 [1918]: 71

¹⁹⁰ Scott 2002 [1918]: 72

hans tilknytning og kontakt med naturen. Naturen er uansett noe hellig og guddommelig for Markus, noe han finner stor verdi i. Det er nok slik at Markus med dette har et noe annet grunnlag for å respektere den ikke-menneskelige naturen, enn det vi finner hos moderne mennesker med lignende miljøetisk posisjon. Jeg vil altså ikke hevde at Markus og fortelleren i *Kilden*, uttrykker et tydelig økosentrisk posisjon. Men snarere at *Kilden*, på sine egne premisser, er et verk som uttrykker holdninger og verdier som er i tråd med flere av de mest sentrale perspektivene i økosentrismen. Blant annet at økosystemene i verden har intrinsisk verdi, at den ikke-menneskelige naturen har rett til å leve og blomstre, og alle at livsformer har en verdi, uavhengig av menneskers nytte av dem.¹⁹¹

Det jeg har beskrevet ovenfor, anser jeg for å være kjerneverdiene i *Kilden*. I de to foregående kapitlene i denne analysen tok jeg også for meg to hendelser som viker fra de holdninger og verdier som dominerer i verket. Jeg snakker da om Markus' anskaffelse av not, og hans prosjekt med hagen. Disse to tilvekstene i Markus eiendom, går imot hans veldige prinsipp om nøysomhet. Dette er noe både Markus og fortelleren vet. Markus må likesom forsvare disse prosjektene overfor seg selv, og fortelleren advarer ham om å ikke «sette nasa for høit».¹⁹² Begge prosjektene er utvidelser av Markus' materielle eiendom, og de oppleves som brudd i hans ellers stabile minimalistiske livsstil. Begge tiltakene gjør ham litt likere de andre menneskene i havnen. Jeg finner det interessant at Markus dør rett etter at han er ferdig med hagen og noten, «[H]an levde så vidt to somre ut efterat noten og haven var ferdig.»¹⁹³ Det virker nærmest som at det er en sammenheng mellom prosjektene og hans egen undergang.

Hvis det er en sammenheng mellom Markus' prosjekter og hans død, så tolker jeg det som at det først og fremst er et resultat av at Markus bryter med nøysomheten. Men også hans nære forhold til den ikke-menneskelige naturen, kan anses for å bli svekket ved de to prosjektene. For om vi ser på dette utfra et miljøperspektiv, kan vi si at disse to prosjektene er negative trekk. Hagen kan betraktes som et inngrep i naturen, som kun er til gode for Markus' egne hensyn. Han omformer naturlandskap til kulturlandskap, kun for menneskelige interesser og behov. Noten, på sin side, er en effektivisering av Markus' levebrød, fisket. En teknologisk utvikling innenfor utvinning av naturressurser. De to tiltakene i seg selv, er ikke en form for åpenbar misbruk av naturen, men de vitner om prinsipper som effektivisering og ekspansjon. Prinsipper som i en større skala kan føre til store og problematiske menneskelige fotavtrykk i

¹⁹¹ Næss 1989: 29

¹⁹² Scott 2002 [1918]: 20

¹⁹³ Scott 2002 [1918]: 176

den ikke-menneskelige naturen. En faktisk konsekvens av hagen og noten, er at Markus etterlater et litt større fotavtrykk på jorden, enn hva han hadde gjort dersom han ikke hadde skaffet seg hage og not. Med begrepet «fotavtrykk» mener jeg hvor mye Markus påvirker den ikke-menneskelige naturen, hvor mye av den ikke-menneskelige naturen han omgjør til menneskelige formål, og hvor mye naturressurser han utvinner. Det er altså snakk om et økologisk fotavtrykk.¹⁹⁴

Dette med å etterlate seg fotavtrykk på jorden, oppfatter jeg som en underliggende innsikt i *Kilden*. Det blir stadig antydnet at mennesket etterlater seg noe etter dets død. I romanens innledning heter det:

Et menneske kommer til verden, det vandrer rundt i en ham av støv, det lever og spreller og strir en tid, det trekkes med sykdom og urett og savn. Så dør det og går i glemme og blander sitt støv stille med jordens.¹⁹⁵

I sitatet reflekteres det rundt menneskets liv på jorden. Det hele er nokså komprimert, hvilket gir inntrykk av at menneskets liv kun er en liten bestanddel av en større sammenheng. Mennesket kommer til verden, lever, og til slutt dør det. Men mennesket blir ikke helt borte når det dør, dets «støv» blander seg med støvet på jorden. Fortelleren har her en innsikt om at et menneske etterlater seg noe når det dør. Og dette mener jeg kan tolkes som et økologisk fotavtrykk. Begrepet «støv» brukes igjen når det reflekteres rundt forskjellene ved Markus og Kristen:

Kristen eide kanskje litt mer her på jorden, litt mer liggendefe og slikt, men hva veide vel den slags mot stjerner? Når han [Markus] og Kristen gikk bort engang, hvad var her vel så tilbake? Her var litt mere støv etter Kristen, litt mere møll og litt mere rust...¹⁹⁶

Fortelleren mener at Kristen, som eier mer enn Markus, også etterlater seg mer «støv» enn det Markus gjør. Kristen er å betrakte som en motsetning til Markus, og kanskje også som en av antagonistene i verket. Det å etterlate seg støv virker ikke som noe positivt her. Støv kan igjen tolkes som økologisk fotavtrykk, og Markus gjør rett i å etterlate seg lite støv. Etter at Markus har skaffet seg not og hage, ender det med at han dør, og romanen avrundes med nok en refleksjon rundt menneskets liv på jorden:

¹⁹⁴ Hofstad 2016

¹⁹⁵ Scott 2002 [1918]: 5

¹⁹⁶ Scott 2002 [1918]: 9

Et menneske kommer til verden – en ånd daler ned på jorden, den roter en støvsky op omkring seg, tar støv på og sleper det rundt. Når dens tid her nede er omme, legger den atter støvet av og vender tilbake i det eviges favn.¹⁹⁷

Hvis vi holder fast ved metaforen om at støvet er økologisk fotavtrykk og menneskelig forming av den ikke-menneskelige naturen, ser vi at sitatet ovenfor kan tolkes som en allegori på Markus' liv. Markus er et menneske på jorden, han «roter en støvsky op omkring seg», altså påvirker han naturen med menneskelig aktivitet. Jeg tror også det er et poeng her at Markus ikke har familie. Han har ingen kone, ingen barn eller etterkommere. Slik minimeres hans påvirkning på naturen. Han dør alene, og det er ingen som bringer hans fotavtrykk videre. Når Markus dør vender støvet etter ham tilbake til naturen, til verdensaltet.

Om vi skal snakke om et budskap i *Kilden*, så vil jeg først og fremst trekke frem det jeg tolker som den mest sentrale holdningen i verket. Nemlig Nøysomhet. Nøysomhet er helt klart en dyd i romanen. Markus lever et nøysomt liv, og fortelleren anser dette for å være en etisk riktig levemåte. I tillegg er det, ifølge fortelleren, nettopp gjennom nøysomhet at Markus ser verdien i naturen rundt ham, og det er dette som gjør ham lykkelig. Et enkelt og nøysomt liv etterlater seg også et mindre økologisk fotavtrykk, hvilket ser ut til å være en underliggende innsikt verdi i verket.

Vi kan oppsummere og avrunde med at «det gode liv» i *Kilden* kan knyttes til miljøetikk og økologi. Det er gjennom nøysomheten at Markus får tilgang til de veldige naturinntrykkene sine. Markus føler at han lever *sammen* med naturen. Han står ikke utenfor eller ovenfor den naturen, han er en del av den, både ifølge ham selv og fortelleren. Markus betrakter naturen som Guds største underverk. Han ser sammenheng i alt, og oppfatter det som «designet» eller innrettet av Gud. Jeg vil dermed hevde at holdningene og verdiene i verket, har stor relevans i en økokritisk studie som denne. Han lever et liv hvor han viser hensyn til naturen. Fortellerens og Markus' egne holdninger er hverken antroposentriske eller dualistiske, altså at en ser på mennesket som en motsetning til naturen. Jeg vil ikke hevde at *Kilden* uttrykker et tydelig økosentrisk verdensbilde, jeg påpeker bare at Markus viser en lignende respekt for den ikke-menneskelige naturen, til den man finner i økosentrismen. Slik sett kan det - fra et økokritisk perspektiv - være fruktbart å lytte til budskapet i *Kilden*.

¹⁹⁷ Scott 2002 [1918]: 196

Sammenlikning

I denne siste delen av oppgaven skal jeg sammenlikne tolkningene som har kommet frem av de to analysene mine. I sammenlikningen vil jeg trekke frem likheter og ulikheter, trekke linjer til tidligere lesninger og teori, og slik tydeliggjøre funnene fra begge analysene. Jeg vil også i dette kapittelet prøve å komme frem til en konklusjon for oppgaven som helhet.

I analysene av *Markens grøde* og *Kilden*, startet jeg med å undersøke forholdet mellom mennesker og sivilisasjon. Jeg studerte først og fremst hovedkarakterenes, og fortellernes holdninger til andre mennesker og til menneskelige samfunn generelt. Innenfor denne delen av analysene er det flere aspekter som kan tolkes som likheter mellom de to romanene. For eksempel at innledningene i begge romanene presenterer ensomme menn. Både Isak og Markus er - enten de har valgt det eller ei - menn som lever utenfor storsamfunnet. Isak lever med geografisk avstand til samfunnet. Han flytter opp i marken alene og starter et liv der. Slik jeg tolket det, viser ikke Isak noe tydelig skepsis eller kritikk til samfunnet nedenfor marken, altså «bygden», eller til verdenssamfunnet som sådan. Han har bare valgt å bo i marken, og han ønsker å leve av jordbruk. Fiskeren Markus lever derimot i geografisk nærhet til andre mennesker. Han har naboer og er således en del av et menneskelig samfunn, men han har ingen nær kontakt med de andre menneskene i havnen. Helt fra starten av *Kilden* får vi vite at han blir plaget av de andre menneskene. Vi har altså å gjøre med to menn som lever utenfor samfunnet på ulikt grunnlag. Isak står utenfor hovedsakelig i geografisk forstand, mens Markus står utenfor sosialt. Vi kan si at Isaks situasjon er mer selvvalgt enn Markus' situasjon. Her er det imidlertid interessant å se på hvordan de to, på hver sin måte, kompenseres med ensomheten. Vi husker at Isak sprer ordet om at han ønsker «kvindfolkhjælp» i marken. Han nevner det til noen som kommer forbi gården hans, og han opplyser folk nede i bygden om at han ønsker seg «kvindfolkhjælp». Slik løser Isak problemet med ensomheten. Inger kommer til marken, hun blir hans partner og etter hvert hans kone, samtidig som at hun blir en ny ressurs på gården. Inger blir altså viktig for at Isak kan utvide gården sin, og hun bringer med seg muligheten til å ekspandere befolkningen i marken. Isak overvinner ensomheten i marken ved å «skaffe» seg kone, dette blir grunnlaget for å få barn og for å befolke marken. Isak og Inger får til slutt fire barn som vokser opp på Sellanraa. Dette er et aspekt som Reinhard Hennig gjør et poeng ut av i sin analyse. Han tolker det dithen at både Isak og fortelleren ser på barnefødsler og vekst i menneskelig populasjon som

noe utelukkende positivt, hvilket ikke er tilfelle hvis man tolker det ut fra et miljøetisk eller økologisk perspektiv.

Når det gjelder *Kilden* og Markus sin situasjon, og hans måte å kompensere for ensomheten, ser vi et helt annet mønster. Markus oppsøker ikke vennskap med andre mennesker når han er ensom. Han finner selskap i naturen. I analysen stilte jeg spørsmålet om Markus virkelig ønsker å leve uten nær kontakt med andre mennesker. Han reflekterer rundt det å leve sammen med en kvinne, og det virker som at dette er noe han kunne tenke seg. Men som jeg slo fast i analysen, ser det ut til at Markus når sitt toppunkt av lykke og velvære når befinner seg borte fra menneskene, ute på holmen i «en annen verden», og vender ryggen til menneskenes samfunn. Markus forblir alene, han får ingen kone og etterlater seg ingen barn når han dør. Hennigs argument mot holdningene til barnefødsler i *Markens grøde*, vil altså ikke kunne treffe Markus' levemåte i *Kilden*. Om vi ser menneskelig overpopulasjon som en av jordens store miljømessige utfordringer, så vil Markus liv være et langt bedre forbilde for hvordan en bør leve enn hva vi kan si om Isak. Markus reproducerer seg ikke, han bidrar tvert imot til å holde menneskelig populasjon i sjakk.

I analysen av *Markens grøde* registrerte jeg at Isak, helt fra første dag i marken, er avhengig av turer ned til bygden for å kjøpe eller bytte til seg redskaper, matvarer, materialer og andre nyttige ting. Disse turene tar imidlertid liten plass i romanen. Turene ned til bygden blir sjeldent skildret i detalj, og det er i all hovedsak livet i marken som blir skildret. Slik jeg tolker det, danner dette et skille mellom livet i marken og livet nede i bygda. Selv om Isak og fortelleren sjeldent ytrer seg direkte negativt overfor bygdelivet, så får man en følelse av at Sellanraa og sivilisasjonen står som motsetninger. Men hvordan er Sellanraa forskjellig fra sivilisasjonen? I analysen min tok jeg for meg hvordan teknologien på Sellanraa er av en mer primitiv art enn den som finnes nede i bygden og ute i verden. Når telegraflinjen kommer til marken, tydeliggjøres denne kontrasten. Vi husker at telegraflinjen blir beskrevet som «overjordisk», mens Isak simple kvern blir beskrevet som «for underjordiske». Denne kontrasten er et aspekt som Peter Mortensen tar opp i sin artikkel. Han argumenterer for at den primitive teknologien på Sellanraa kan sees som en ny og mer human og bærekraftig versjon modernitet.¹⁹⁸ Jeg kan si meg enig i at livet på Sellanraa arter seg mer humant og bærekraftig enn livet i storsamfunnet slutten av 1800-tallet. Men jeg mener også at det er elementært i en økokritisk lesning å vurdere hvorvidt denne humaniteten og bærekraften er

¹⁹⁸ Mortensen 2009: 22

basert på antroposentriske perspektiver eller ei. Slik jeg ser det er det ingenting som tilsier at Isak tar økologiske eller miljømessige hensyn når han bygger opp Sellanraa. Dessuten blir teknologien på gården mer og mer avansert utover i romanen. Og det ender med at han selv har en «overjordisk» slåmaskin, han er til og med den første i bygden som har en slik moderne nyvinning.¹⁹⁹ Vi husker at Isak med dette, gjør akkurat det fortelleren mener at han ville gjort dersom han levde i den kunstige luften i bygda. Så når det gjelder den teknologiske utviklingen på Sellanraa, mener jeg at Reinhard Hennigs poeng om at den konstante teknologiske utviklingen samsvarer med de prosessene som har ført verden inn i en økologisk krise, er en mer verdifull tolkning en Mortensens, hvert fall i en miljøetisk sammenheng.

Hva så med fiskeren Markus? Hvordan kan hans liv og prosjekter sammenlignes med Isaks fremferd i *Markens grøde*? Mens Isak gjennom hele *Markens grøde* utvider gården sin med flere husdyr, bygninger, redskaper, maskiner og mennesker, er Markus i *Kilden* mer tilbakeholden når det gjelder å utvikle teknologi og ekspandere sin eiendom. Det kommer frem tidlig i *Kilden* at Markus er tilfreds med det han har. Han har et lite hus, han spiser enkel mat, og han er fornøyd. Det blir også gjort et poeng av at Markus har bevart en tradisjonell måte å fiske på. Teknologien han bruker har vært den samme siden «kristi tid».²⁰⁰ Markus lever slik sett etter helt andre prinsipper enn Isak. Mens Isak bygger ut gården, ekspanderer og moderniserer jordbruket, tar Markus til takke med et lite hus, og holder seg til tradisjonelle måter å fiske på. Her må vi huske at Markus' også utvikler seg gjennom romanen. Han skaffer seg etter hvert not, slik at han kan effektivisere arbeidet sitt. Men slik jeg ser det er det en essensiell forskjell på Markus' og Isaks teknologiske utvikling. Isaks innkjøp av slåmaskin trer inn i et mønster av modernisering, effektivisering og ekspansjon av jordbruket på Sellanraa. Når Markus anskaffer seg not, så går dette imot hans prinsipper om nøysomhet, han advarer seg selv: «se dig for, Markus, hvad du gjør.»²⁰¹ Og når hele prosjektet med noten slår feil, ser det ut til at dette også påvirker Markus' død og undergang.

I kapittelet «Natur» i min analyse av *Markens grøde*, kom jeg frem til at Isak til stadighet former den ikke-menneskelige naturen rundt seg. Fra perm til perm i romanen, omgjør Isak villmark til kulturlandskap. Dette er noe både Mortensen, Wærp og Hennig også merker seg. Mortensen og Wærp «rettferdiggjør» denne omveltningen av den ikke-menneskelige naturen, med at slik fremferd ikke kan unngås dersom man som menneske ønsker å leve i naturen.

¹⁹⁹ Hamsun 1972 [1917]: 144

²⁰⁰ Scott 2002 [1918]: 25

²⁰¹ Scott 2002 [1918]: 169

Hennig derimot, påpeker at slike menneskeskapt miljøforandringer i dag blir sett på som noe negativt i miljømessig forstand, mens at det i *Markens grøde* virker som at disse endringene er noe «svært ønskelig».²⁰² Her vil jeg hevde at både Mortensen, Wærp og Hennig kommer med legitime tolkninger av Isaks fremferd på Sellanraa. Men jeg vil legge til at uansett om man ser menneskeskapt påvirkning av den ikke-menneskelige naturen som noe utelukkende negativt eller ikke, så kan en ikke komme bort fra at dette skjer på menneskenes egne premisser. I min analyse av *Markens grøde*, kom jeg frem til at Isak bygger opp gården Sellanraa, kun for å dekke menneskelige behov. Og jeg tolket det dithen at det er en antroposentrisk tankegang som ligger bak så å si alle Isaks virksomheter i marken. Henning Wærp hevder i sin bok at, i *Markens grøde*, har naturen verdi i seg selv.²⁰³ Dette er helt motsatt av hva jeg kommer frem til i min analyse av verket. Slik jeg tolker det, får naturen verdi først når den kan betraktes som en ressurs for menneskene i *Markens grøde*. Dette perspektivet viser seg når Isak velger seg et område han vil slå seg ned på, det viser seg med hyllesten av poteten og regnværet på avlingen. Men kanskje aller tydeligst viser det seg i scenen hvor Isak «kjemper» mot steinen. Han forbanner og hater steinen, frem til han oppdager at den kan brukes som dørhelle, først da finner han verdi i den.

Når det gjelder *Kilden*, tolker jeg den som bærer av et helt annet miljøetisk perspektiv. I analysen av *Kilden* peker jeg på Markus' nære tilknytning til naturen. Hans humør og sinnsstemning er i forbindelse med omgivelsene rundt ham. Solen og himmelen fyller han med glede og han hyller egenskapene til planter og dyr, uten at disse har noe umiddelbar nytteverdi for ham selv. Dette ser vi blant annet i hans fascinasjon av lyngen som blomstrer og lever, og i hans hyllest til ternen som stuper og fisker bedre enn noe menneske. Han er uten tvil mer imponert over den ikke-menneskelige naturen enn over menneskelige oppfinnelser. Et perspektiv som er karakteristisk for *Kilden*, er at det foreligger en sammenheng mellom alle elementene på jorden. Markus ser ikke bare verdi i hver enkel bestanddel, men i den store sammenhengen mellom tingene. Han er overbevist om at enhver plante og ethvert levende vesen har en verdi utover seg selv. Til og med brennmaneten, som bare er en plage for «fiskeren», ser Markus verdi i. Han tenker at den har en viktig funksjon i økosystemet i havet. En ting Markus ikke forstår, er hvorfor menneskene er til, hva deres rolle på jorden kan være. Han ser altså ikke noe umiddelbar intrinsisk verdi i mennesker.

²⁰² Hennig 2018: 22

²⁰³ Wærp 2018: 200

Den tydelige antroposentriske tankegangen som jeg finner i *Markens grøde*, er ikke til stede i *Kilden*. I *Markens grøde* blir menneskenes kolonisering av villmarken beskrevet som en velsignelse, vi kan huske sitatet : «Ødemarken var blitt ukjendelig og beboet, en velsignelse hadde lagt sig over den, liv var opstått av en lang drøm, mennesker levet her, børn færdedes omkring husene.»²⁰⁴ Her er det tydelig at det er menneskenes liv som er i fokus, før dem var det bare «ødemark». I *Kilden* derimot, vitner naturskildringene om at den ikke-menneskelige naturen er et underverk av et system, som har verdi i seg selv:

Hvordan er det ikke med sommerfuglen? Hvad er her ikke for et innbyrdes samspill mellem humlen og blomsten, mellem mulden og treet? Hvor er det ikke vidunderlig ordnet med vinden og solen og regnet og alt?²⁰⁵

Et aspekt som tydeliggjør min oppfatning om at *Markens grøde* uttrykker et langt mer antroposentrisk verdensbilde enn det i *Kilden*, er de to romanenes skildring av dyreliv. I analysen av *Markens grøde* kom jeg frem til at det i all hovedsak er domestiserte husdyr som blir skildret. Der er kyr, geiter, sauer, høns og gris på Sellanraa, og disse blir gjerne skildret gjennom antropomorfer, slik som Henning Wærp påpeker i sin analyse. Wærp mener at man gjennom slike skildringer får «verdifulle tilgang til dyrenes liv.» Og at dette trer inn i et større prosjekt av dypere naturkontakt.²⁰⁶ Jeg finner det viktigere i en økokritisk lesning, å påpeke at de dyrene som blir skildret i *Markens grøde* til syvende og sist er ressurser på gården Sellanraa. De tilhører menneskekulturen snarere enn den ikke-menneskelige naturen. De ville dyrene i marken, de som lever vilt i norsk natur, og som var der før Isak tråkket opp «den første sti», får liten eller så godt som ingen plass i romanen. I *Kilden* er det annerledes, her blir fugler, fisker, krabber og hummere skildret i sitt naturlige habitat. For eksempel husker vi skildringen av den akrobatiske ternen, som Markus finner langt mer imponerende enn mennesker på sirkus.

I siste del av analysene forsøkte jeg å sammenfatte de holdninger og verdier som jeg mener blir uttrykt i romanene. Her kom jeg frem til at i *Markens grøde* er det jordbruket, gårdsarbeidet og livet i marken som er «det gode liv» for Isak og hans familie. Fortelleren i romanen ser ut til å støtte Isak levemåte. Bondekulturen og det fysiske arbeidet som den innebærer blir et ideal, og Isak blir en modell for hvordan man bør leve. Det er imidlertid ingenting som tilsier at jordbrukslivet til Isak er det beste for den ikke-menneskelige naturen,

²⁰⁴ Hamsun 1972 [1917]: 74

²⁰⁵ Scott 2002 [1918]: 71

²⁰⁶ Wærp 2018: 206

for økosystemet eller for jorda som sådan. «Det gode liv» i *Markens grøde* er basert på tanken om at mennesker kan oppnå lykke og velstand, dersom de lever av jordbruket i stedet for å være avhengig av storsamfunnet i bygder eller byer. Dette er noe både Isak, fortelleren og Geissler virker samstemte om. Det er menneskenes liv og lykke som blir den fundamentale verdien i romanen.

I *Kilden* finner jeg et helt annet verdsett. Markus fungerer som en holdningbærende instans i *Kilden*, på lik linje med Isak i *Markens grøde*. Men Markus' holdninger og verdier er preget tilfredshet og nøysomhet. Særlig dette med nøysomhet er gjennomgående i romanen. Markus tar til takke med det lille han har, han er fornøyd og stort sett lykkelig. Når det gjelder Isak og hans stadige ekspansjon og utvidelse av gården sin, vil jeg hevde at nøysomhet ikke preger hans levemåte i noen stor grad. Markus på sin side, finner lykken nettopp gjennom å leve et nøysomt liv. Og det er interessant er at dette også, ifølge fortelleren, knytter Markus tettere til naturen:

For nøisomheten er lykkens vugge, den nøisomme har det oplatte sinn, den dype muld og det klare øie som likesom gjenspeiler allnaturen og optar i sig alt vakkert og godt uten å spørre om verd eller rang. Se derfor kjenner den nøisomme gleder som den fordringsfulle ikke vet om, derfor har han så mange av dem og ser så meget lyst i det små.²⁰⁷

Jeg har nå vært inne på en del trekk som underbygger en oppfatning om at holdningene og verdiene som uttrykkes i *Kilden* er mer økosentriske, eller hvert fall mindre antroposentriske enn de som uttrykkes i *Markens grøde*. Her er det igjen viktig å fastslå at jeg ikke mener at *Kilden* formidler et entydig økosentrisk perspektiv. For likesom *Markens grøde* er også *Kilden* preget av motstridende holdninger. Det tydeligste eksempelet på dette er kanskje Markus' prosjekt med hagen. Som jeg nevnte i analysen, blir hageprosjektet til Markus stående som et brudd i hans ellers nøysomme liv. Slik jeg ser det, er hageprosjektet, sammen med innkjøpet av noten, situasjonener hvor Markus blir påvirket av hva de andre menneskene har av midler. Attpåtil er disse to prosjektene drevet av antroposentriske motiver; Markus ønsker seg hage fordi det ser pent ut for mennesker, og fordi den kan gi ham planter som kan brukes til mat eller medisin. Og han ønsker seg not, for å kunne effektivisere fisket. Men som jeg nevnte i analysen, ser disse to prosjektene ut til å være med som årsaker til at Markus går til grunne. Frederick Hale tolker hageprosjektet som en av flere Bibelreferanser i *Kilden*, at hageprosjektet kan sees på som en metafor på Guds skapelse av verden. Jeg mener det heller

²⁰⁷ Scott 2002 [1918]: 37

kan tolkes som moralsk «feilgrep» i livet hans, da det går imot hans veldige prinsipp om nøysomhet.

I begge analysene kommenterte jeg religiøsiteten hos de to hovedkarakterene. Jeg kom frem til at både Isak og Markus er troende menn. I og med at jeg tolker *Markens grøde* som formidler av en antroposentrisk tankegang, var det nærliggende å knytte romanen til Whites teori om kristendom og miljøproblemer. Jeg vil ikke si at Isaks forhold til kristendommen er grunnleggende for hans tilsynelatende antroposentriske verdensbilde, men jeg vil hevde at om en leser *Markens grøde* og har Whites teorier i mente, så er trekkene i romanen langt på vei overensstemmende med tankene til White.

For *Kildens* vedkommende er resultatet følgelig et annet. Da jeg tolker det slik at *Kilden* ikke uttrykker noen utpreget antroposentrisk verdensbilde, så samsvarer ikke analysen min med Whites teorier. Markus er en religiøs person, og det er ingen tvil om at kristendommen preger hans holdninger verdier. Men han finner en veldig verdi i den ikke-menneskelige naturen, og dette gjør han til og med gjennom sin tro. For ham er naturen Guds verk, et mesterverk uten sidestykke som ser ut til å ha intrinsisk verdi. Guttorm Fløistad sammenlikner Markus livssyn med filosofen Spinoza sine ideer om Panteisme. Jeg finner i det hele tatt Fløistads artikkel meget overbevisende, og mener at hans betraktninger er verdifulle for min økokritiske lesning av *Kilden*. For gjennom et panteistisk livssyn, blir Markus sin gudsforståelse til en naturforståelse. Uansett om Markus opplever Gud *i* naturen, eller som skaper av den, ser han sammenhengene i allnaturen som noe guddommelig, ergo; han ser stor verdi i den ikke-menneskelige naturen. Slutningen i Fløistads artikkel, at *Kilden* uttrykker et panteistisk livvsyn, underbygger dermed det jeg har kommet frem til i min analyse av *Kilden*, nemlig at romanen formidler holdninger og verdier som har mye til felles med økosentrismen.

I forbindelse til det jeg har beskrevet ovenfor, er det meget interessant å sammenlikne hva som regnes for å være «kilden» i de to romanene. I begge romanene uttrykkes det nemlig eksplisitt hva som er opphavet til alle ting, altets kilde. I *Markens grøde* er det - som tittelen antyder - «markens grøde» som er «altings ophav»:

Markboen gjorde sig ikke ondt av de herligheter han ikke fik: kunst, aviser, luksus, politik var værd nøiagtig det menneskene vilde betale for det, ikke mere; markens grøde derimot den måtte skaffes til en hvilkensomhelst pris, den var altings ophav, den eneste kilde.²⁰⁸

²⁰⁸ Hamsun 1972[1917]: 228

«Markens grøde» regnes som alle tings opphav og «den eneste kilde» i *Markens grøde*. I analysen av romanen trakk jeg den slutning at markens grøde neppe kan være universets kilde, men at det snarere er snakk om kilden til menneskenes liv i marken. I sitatet er det «Markboen» - altså de som bor i marken - som ikke savner tingene de går glipp av ved å ikke bo i byen. Kunst, aviser, luksus og politikk har liten verdi for dem, sammenliknet med markens grøde, som de alle er helt avhengig av. Slik jeg ser det, kan ikke markens grøde være verdens opphav, men opphavet til menneskenes liv i marken.

I *Kilden* - som har også en treffende tittel til det tema jeg nå er inne på – er det Gud som blir beskrevet som alle tings opphav:

Gud er jordens og altets kilde, frembringeren av stoffet omkring en, skaperen av lyset og livet, kraften og gnisten i det som er til. Han er også tildanneren av det, han har sluppet jorden av hånden og satt den i sving med alt sitt.²⁰⁹

Her er det ingen tvil om at Gud er verdens opphav. Gud er «jordens og altets kilde». For Markus og for fortelleren i *Kilden* er Gud skaperen av alle ting. I sitatet nevnes «lyset og livet, kraften og gnisten i det som er til», vi kan merke oss at dette fenomener som har med liv og kraft å gjøre. Gud har også satt jorden «i sving». Han er altså skaperen av livet på jorden og økosystemet, nettopp det som fascinerer Markus mest av alt.

Avslutning og konklusjon

Sammenlikningen ovenfor illustrerer på mange måter hva jeg har kommet frem til i denne oppgaven som helhet. *Markens grøde* er en roman om bonden Isak og hans familie, og deres liv på gården Sellanraa. Kilden i deres liv er naturressursene, det de lever av, «markens grøde». Slik sett er *Markens grøde* er fortelling som sirkulerer rundt menneskers liv og deres vei til lykke og velvære. Og som jeg har vist i analysen, og i sammenlikningen, er det en roman som uttrykker et antroposentrisk syn på verden. *Kilden* på sin side er en roman om fiskeren Markus, hans nøysomme liv på jorden, og hans forbindelse med omgivelsene. Samspeillet mellom alt på jorden er hans største fascinasjon. Dets opphav er Gud, skaperen av altet. *Kilden* uttrykker ikke et tydelig økosentrisk perspektiv på verden, men den formidler en forståelse av sammenhengene i naturen, som har mye til felles med økosentrismen og

²⁰⁹ Scott 2002 [1918]: 71

miljøetiske posisjoner som finner intrinsisk verdi i økosystemene i verden. Jeg vil derfor konkludere med at *Kilden* uttrykker holdninger og verdier som er mer i tråd med en økologisk og miljøetisk tankegang enn det som uttrykkes i *Markens Grøde*.

Etterord

Da jeg startet arbeidet med denne oppgaven, reflekterte jeg over dens mål og mening. I innledningen skrev jeg at oppgavens mål er å få nye og tidsaktuelle perspektiver på norske litterære klassikere. Det var altså et mål i seg selv at *jeg* skulle oppdage nye måter å tolke og forstå litteratur på. Jeg vil også si at det var et mål å kunne bidra til at andre mennesker kan få utvide sin forståelseshorisont. Dette ble viktig for meg fordi mine egne oppfatninger om litteratur ble utfordret like i forkant av masterprosjektet. Da jeg leste Reinhard Hennigs økokritiske analyse av *Markens Grøde*, ble jeg først opprørt og siden skuffet. Knut Hamsuns litteratur har preget meg som menneske i mange år, særlig har menneskets tilknytning til natur vært et kjært tema for meg. Hennigs artikkel stred imot min egen forståelse av en roman som jeg følte meg spesielt knyttet til. Etter å ha studert økokritisk teori, lest andre analyser av verket og nå skrevet min eget bidrag til norsk økokritisk litteraturforskning, har mitt forhold til *Markens grøde* blitt forandret for alltid. Jeg ser nå et menneskesentrert verdensbilde i romanen som jeg i mange år har forbundet med naturkontakt, økologi og opprinnelighet. Slik sett er målet med oppgaven nådd for meg, og med det håper jeg at jeg også kan ha bidratt til å berike andre menneskers forståelse av litteratur, livet og tilværelsen. Ved å sammenlikne holdninger og verdier i *Markens grøde* og i *Kilden* håper jeg å ha synliggjort forskjellen på å basere sitt verdsett på menneskers liv og lykke, og å finne verdi i naturen selv. Jeg er overbevist om at det er en forskjell vi mennesker trenger å se, og ikke minst at det er en forskjell naturen rundt oss trenger at vi ser.

Litteraturliste

- Claudi, M. (2013). *Litteraturteori*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Curry, P. (2011). *Ecological Ethics. An Introduction*. Cambridge: Polity
- Fløistad, G. (2002). «Gabriel Scott og Spinoza; Det panteistiske livssyn hos fiskeren Markus». *Norsk filosofisk tidsskrift*, 37 (1-2), 85-93.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism* (2.utgave). London: Routledge.
- Glotfelty, C. (1996). Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. I C. Glotfelty & H. Fromm (Red.), *The ecocriticism reader: Landmarks in Literary Ecology* (s. 15-37). London: University of Georgia Press.
- Hale, F. (2006) «The transcendental symbolic Christ figure in Gabriel Scott's *Kilden*». *Scandinavian studies*, 78 (4), 461-476.
- Hamsun, K. (1972) [1917]. *Markens grøde*. (U.S) Den norske bokklubben.
- Hennig, R. (2018). «Knowing the right thing, but not doing it: Knut Hamsun's *Markens grøde* in the anthropocene. *NORDEUROPAforum: Journal for the study of culture*. s. 16-43. Hentet fra: http://reinhard-hennig.de/wp-content/uploads/2018/07/Hennig2018_Markens_gr%C3%B8de_in_the_Anthropocene.pdf
- Hofstad, K. (2016). Økologisk fotavtrykk. *Store Norske Leksikon*. Hentet fra: https://snl.no/%C3%B8kologisk_fotavtrykk
- Jakobsen, C.S. (1999). "Kritikkens natur: Den 'økologiske vending' i den akademiske litteraturkritik". *Kritik*, 32, 6-11.
- Mortensen, P. (2009). «Green by this Time Yomorrow: Knut Hamsun's Alternative Modernity». *Journal of modern literature*, 33(1), 1-27. Indiana University Press.
- Næss, A. (1973) The shallow and the deep long-range ecology movement: A summary. I Drengson, A. (Red.), *The selected work of Arne Næss*. (s. 2263-2269) Dordrecht: Springer Netherlands.
- Næss, A (1974) *Økologi, samfunn og livsstil: utkast til en økosofi*. Oslo: universitetsforlaget

- Næss, A. (1989) *Ecology, community and lifestyle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarkar, S. (2012). *Environmental philosophy: From theory to practice*. Chichester: Wiley-Blackwell
- Scott, G. (2002) [1918]. *Kilden*. Oslo: Aschehoug.
- White, L. jr. (1967). «The historical roots of our ecologic crisis». I C. Glotfelty & H. Fromm (Red.), *The ecocriticism reader: Landmarks in Literary Ecology*. London: University of Georgia Press.
- Wærp, H. (2018). *Hele livet en vandrer i naturen: Økokritiske lesninger i Knut Hamsuns forfatterskap*. Stamsund: Orkana forlag.